МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут права та безпеки

Кафедра психології та педагогіки

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ЗАСУДЖЕНИХ СХИЛЬНИХ ДО АГРЕСІЇ ТА ВТЕЧІ

кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти 2 курсу
заочної форми навчання
спеціальність 053 Психологія
Дерев'янко Вікторії Дмитрівни

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор
Пасько Ольга Миколаївна

Рецензент

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«___» _____ 2026 р., протокол № ____
завідувач кафедри психології та педагогіки
кандидат психологічних наук, доцент
Бабчук Олена Григоріївна

ОДЕСА – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ СХИЛЬНИХ ДО АГРЕСІЇ ТА ВТЕЧІ……

1.1. Історія становлення та розвиток пенітенціарної системи……

1.2. Психологічний профіль засуджених: сутність, особливості та методики вивчення……

РОЗДІЛ 2. ЕМРЕРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ ЗАСУДЖЕНИХ…….

2.1. Організація та етапи емпіричного дослідження…….

2.2. Характеристика вибірки та результати дослідження психологічного профілю засуджених……..

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ТА ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ЗАСУДЖЕНИХ……

3.1. Теоретико-практичні засади тренінгової роботи в умовах пенітенціарної системи……..

3.2. Розробка корекційно-розвивальної програми щодо профилактики агресії та схильних до втечі засуджених

ВИСНОВКИ…….

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку українського суспільства проблема забезпечення ефективного функціонування пенітенціарної системи набуває особливої ваги. Трансформаційні процеси у правовій, соціальній та економічній сферах безпосередньо впливають на кримінально-виконавчу систему, висуваючи перед нею нові вимоги щодо організації виховної, профілактичної та корекційної роботи із засудженими. Одним із найбільш складних викликів у цій сфері є агресивна та деструктивна поведінка ув'язнених, яка проявляється у відкритих конфліктах, насильницьких діях, самопошкодженнях, а також у спробах втечі.

Агресія у місцях позбавлення волі має особливу природу: вона є не лише індивідуальною рисою особистості засудженого, а й результатом складної взаємодії особистісних характеристик із соціальним та інституційним середовищем колонії. Замкнений простір, обмеження свободи, дефіцит позитивних соціальних контактів, наявність субкультурних норм і цінностей - усе це створює умови для загострення агресивних тенденцій. У свою чергу, агресія часто стає ґрунтом для формування втечних намірів, оскільки втеча розглядається засудженим як спосіб вирішення конфліктної ситуації, уникнення покарання або відновлення почуття контролю над власним життям.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах сучасних українських реалій, де система виконання покарань перебуває у процесі реформування та стикається з низкою труднощів: недостатнє фінансування, кадровий дефіцит, перевантаженість установ, недосконалість інфраструктури. У таких умовах своєчасне виявлення психологічних чинників, що сприяють агресивній поведінці та схильності до втечі, є ключовим завданням для підвищення рівня безпеки як у самих закладах, так і в суспільстві загалом.

Актуальність дослідження підкріплюється і тим, що психологічний

профіль засудженого є важливим інструментом не лише для діагностики проблем, але й для прогнозування поведінки особи. Правильне розуміння особистісних особливостей злочинця дозволяє визначити ймовірність рецидиву, готовність до ресоціалізації, схильність до насильницьких дій чи спроб втечі. У цьому контексті психолог є не лише діагностом, а й активним учасником процесу ресоціалізації, що робить його роль у пенітенціарній системі стратегічно важливою.

Крім того, вивчення психологічного профілю агресивних засуджених має значення для формування державної політики у сфері кримінально-виконавчої діяльності. Адже дані, отримані в результаті наукових досліджень, можуть лягти в основу створення спеціальних програм психокорекції, профілактики конфліктів, а також системи підвищення кваліфікації персоналу, що безпосередньо працює із засудженими групи ризику.

Хоча проблематика агресії, девіантної та кримінальної поведінки засуджених досліджувалася багатьма вітчизняними й зарубіжними науковцями (З. Фрейд, К. Лоренц, А. Бандура, Б. Басса, А. Реан та ін.), у сучасних українських реаліях залишається недостатньо опрацьованим саме комплексний підхід до вивчення психологічного профілю засуджених, схильних до агресії та втечі. Попередні дослідження здебільшого були зосереджені на окремих аспектах проблеми: вивченні агресивності як особистісної риси, аналізі соціально-психологічних умов формування девіантної поведінки, дослідженні механізмів ресоціалізації. Однак бракує системного аналізу, який би інтегрував індивідуально-психологічні характеристики, соціальні фактори та специфіку пенітенціарного середовища.

Таким чином, дослідження психологічного профілю засуджених, схильних до агресії та втечі, є вкрай актуальним у сучасних умовах, оскільки воно спрямоване на вирішення не лише індивідуальних, але й суспільно значущих завдань: зниження рівня злочинності, підвищення ефективності

системи виконання покарань та забезпечення безпеки суспільства.

Метою роботи є комплексний аналіз психологічного профілю засуджених, схильних до агресії та втечі, а також вироблення практичних рекомендацій щодо оптимізації психокорекційної роботи у пенітенціарній системі.

Об'єкт дослідження – засуджені, які демонструють підвищену агресивність та схильність до втечі.

Предмет дослідження – психологічний профіль засуджених схильних до агресії та втечі.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

1. Проаналізувати історію становлення, структуру та розвиток пенітенціарної системи.
2. Розкрити поняття та особливості психологічного профілю засуджених на основі наукових джерел.
3. Дослідити індивідуально-психологічні характеристики засуджених, схильних до агресії та втечіД
4. Виявити взаємозв'язк між агресивністю та поведінковими девіаціями, з урахуванням впливу мікросоціального середовища виправних установ і пенітенціарної субкультури.
5. Визначити теоретико-практичні засади тренінгової роботи в умовах пенітенціарної системи.
6. Розробити корекційно-розвивальну програму, яка спрямована на корекцію агресивної поведінки.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали: дослідження, що складають історичні уявлення про становлення пенітенціарної системи, тому що пенітенціарна система є одним із ключових елементів механізму кримінальної юстиції, покликаним забезпечувати виконання судових рішень, реалізацію покарань, виправлення та ресоціалізацію осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Вона не лише виконує функцію

ізоляції небезпечних правопорушників, але й виступає важливим соціальним інститутом, завданням якого є створення умов для повернення засуджених до повноцінного життя в суспільстві

Методи дослідження: Теоретичний: науково-психологічний аналіз література вітчизняних та зарубіжних дослідників з процитованої теми та узагальнення отриманої інформації: спостереження, тест, інтерв'ю з працівниками установ виконання покарань; аналіз документів та кейс-аналіз дисциплінарних випадків; математичні та статистичні методи: кількісний аналіз обробки отриманих даних.

Психодіагностичний комплекс склав:

7. Шкала депресії А.Т. Бека;
8. Тест агресивності (Л.Г. Почебут);
9. Методика «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлей);
10. Методика Шуберта (діагностика ступеня готовності до ризику).

Практичне значення.

Результати дослідження можуть бути використані:

1. у практичній діяльності психологів та співробітників установ виконання покарань;
2. для створення програм психокорекційної та виховної роботи з агресивними засудженими;
3. при підготовці спеціалістів у галузі пенітенціарної психології;
4. для розробки ефективних стратегій профілактики агресивної поведінки та зниження ризику втеч у виправних закладах.

Організація і база дослідження. До вибірки увійшло 60 осіб, Державної установи «Одеська виправна колонія (№14)» - установа середнього рівня безпеки, розподілених на шість груп по 10 осіб.

Апробація результатів дослідження знайшла відображення у тезах та наукової статті, а саме: **Дерев'янко В.Д.** Теоретичні засади тренінгової роботи в умовах пенітенціарної системи. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави:* матеріали XVII

міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., присв. Дню юриста, м. Одеса, 07 жовтня 2025 р., Т. 3. Одеса: ОДУВС, 2025. 308 с.

Пасько О.М., Дерев'янко В.Д. Застосування методів психологічного аналізу для прогнозування деструктивної поведінки в умовах ізоляції. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Психологія.* № 12 (52). 2025. С. 1030-1040.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел. Зміст роботи викладено на 94 сторінках. Робота містить 7 таблиць, 4 малюнків то 4 діаграм. Список використаних джерел включає 58 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ СХИЛЬНИХ ДО АГРЕСІЇ ТА ВТЕЧІ

1.1. Історія становлення та розвиток пенітенціарної системи

Пенітенціарна система є одним із ключових елементів механізму кримінальної юстиції, покликаним забезпечувати виконання судових рішень, реалізацію покарань, виправлення та ресоціалізацію осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Вона не лише виконує функцію ізоляції небезпечних правопорушників, але й виступає важливим соціальним інститутом, завданням якого є створення умов для повернення засуджених до повноцінного життя в суспільстві. Розвиток правової держави та зростаюча увага до прав людини зумовлюють необхідність перегляду традиційних каральних підходів і поступового впровадження більш збалансованих моделей кримінально-виконавчої політики.

Порівняльний аналіз різних пенітенціарних систем у світі показує, що існують суттєві відмінності у підходах до виконання покарань. Одні моделі орієнтовані переважно на ресоціалізацію засуджених, акцентуючи увагу на освітніх, професійних і психологічних програмах, створенні умов для розвитку особистості, підтримці родинних зв’язків і підготовці до звільнення. Інші системи, навпаки, будуються на принципах посиленої ізоляції, суворого контролю та обмеження контактів із зовнішнім світом, надаючи перевагу забезпеченню безпеки суспільства навіть за рахунок гуманістичних цінностей.

Національна пенітенціарна система стикається з рядом об’єктивних і суб’єктивних проблем: перевантаженістю установ виконання покарань, застарілою матеріально-технічною базою, недостатнім кадровим забезпеченням, обмеженим доступом засуджених до освітніх, професійних і психологічних програм, низьким рівнем упровадження інноваційних підходів до ресоціалізації. Це зумовлює потребу у всебічному аналізі

сучасних світових тенденцій та виробленні збалансованої моделі, яка поєднує безпекові функції із забезпеченням прав людини та реальними можливостями для зменшення рівня рецидивної злочинності.

Вивчення зарубіжного досвіду дає змогу визначити найбільш ефективні механізми взаємодії державних органів, запровадження пробації, диференційованого підходу до категорій засуджених, підсилення психологічної та соціальної підтримки. Такий підхід дозволяє формувати концепцію пенітенціарної системи, що відповідає сучасним міжнародним стандартам, спрямовану не лише на покарання, а й на виправлення та відновлення соціальних функцій особи.

Отже, порівняльний аналіз пенітенціарних систем різних країн світу є важливим інструментом для оцінки ефективності національної практики, пошуку оптимальних шляхів її реформування та створення системи, здатної одночасно забезпечувати захист суспільства, дотримання прав людини та зниження рівня рецидивної злочинності.

Сформування сучасного уявлення про виправні заклади пов’язане з історичними ідеями гуманізації покарань. Вперше ідея заснування пенітенціарію належить французькому вченому-ченцю Жану Мобільйону, який у 1636 році запропонував одиночне ув'язнення як покарання для виправлення осіб духовного стану. Він розробив проект влаштування тюрми, розрахованої на пробудження в душах злочинців каяття, який передбачав належні умови для життя і роботи.

Саме тоді термін «пенітенціарній» (пізньолат. poenitentairius, від лат. poenitentia - каяття) - споруда для ув’язнення і виправлення злочинців набув поширення в Європі [54, с. 59].

До речі, серед зарубіжних дослідників пенітенціарної галузі маємо і прихильників, і противників одиночних камер для тримання ув'язнених. Наприклад, Дж. Говард твердив, що одиночне тримання є протиприродним і придатним лише для певних категорій злочинців. Тюремна установа має призначення - виправлення злочинної діяльності, а самота і мовчання

наводить злочинців на шлях каяття. На його думку, вдень засуджені мають працювати у майстернях, а на ніч роз'єднуватися. Персонал має стежити, аби засуджені не спілкувалися, і таким чином не впливали негативно один на одного [40, с. 14].

Згодом на базі ідей Мобільйона за ініціативою папи Климента IX в 1703 році був відкритий виправний дім святого Михайла в Римі для малолітніх злочинців, які вдень працювали при повному мовчанні, а на ніч розводилися по окремих келіях. У 1766 році була побудована тюрма такого типу в Мілані, а в 1772 році - в Генуї. У 1776 році у Філадельфії (штат Пенсільванія) тюремне товариство ченців-квакерів (одна з гілок протестантської релігії) поставило собі за завдання полегшувати долю ув'язнених.

Значну роль у розвитку ідей гуманізації покарання відіграв американський мислитель і лікар Бенджамін Раш (1746-1813), який розглядав злочинця як «пацієнта», що потребує лікування та духовного перевиховання. Раш розробив концепцію «будинків покаяння» (houses of repentance) з елементами психологічного впливу: усамітнення і мовчання як шляхи внутрішнього діалогу з совістю, невизначеність строку покарання для постійного морального стримування, праця для відновлення самоповаги, релігійні практики для очищення душі, суворий контроль і дисципліна, аби не дати «хворобі злочинності» поширитися [43, с. 100 -108].

Він виступав проти публічних каторжних робіт, вважаючи, що вони принижують людину та провокують деградацію, і натомість запровадив ідею тюрми як «машини для відновлення доброчесності», де кожен елемент мав психологічно впливати на ув’язненого. Таким чином, уже на зорі новітнього періоду концепція покарання поєднувала ізоляцію і примус із психологічними і духовними методами виправлення.

У науковій літературі під пенітенціарною системою розуміють сукупність органів та установ, пов’язаних із виконанням покарань у виді позбавлення волі, які охоплюють не лише простір ув’язнення, а й комплекс заходів щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. За О. Б.

Пташинським, пенітенціарна система - це «сукупність взаємопов'язаних державних установ та органів виконання кримінальних покарань, створених з метою виправлення і перевиховання засуджених, які здійснюють єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань відповідно до чинного законодавства». Д.В. Ягунов розглядає пенітенціарну систему як єдність органів влади, місцевого самоврядування та громадських інститутів, об’єднаних навколо центрального органу пенітенціарного управління, на який покладено формування єдиної політики у сфері виконання покарань, з акцентом на безпеку суспільства через ресоціалізацію засуджених [53, с.4].

В українській правовій науці поняття «пенітенціарна система» фігурує як синонім до «кримінально-виконавча система» або «виправна система», проте чіткої законодавчої дефініції досі немає. О.О. Шкута, аналізуючи семантику слова «пенітенціарний» (від лат. poenitentiarius – «покаяння»), відзначає особистісно-орієнтований підхід до впливу на засудженого, що враховує його мотивацію. Він підкреслює якісні відмінності між категоріями «пенітенціарна система» і «кримінально-виконавча система», оскільки практика демонструє її трансформацію: пріоритети з ізоляції поступово зміщуються до забезпечення виправлення і ресоціалізації засуджених [7, с. 711].

Інституційно пенітенціарна система включає різні суб’єкти. Зокрема, Н.І. Білак зазначає, пенітенціарні установи є збірним поняттям, що відображає факт віднесення установи до пенітенціарної системи - сукупності суб’єктів, які уповноважені на впорядкування суспільних відносин в сфері виконання покарань та наступного виправлення засуджених, їх ресоціалізацію [8, с. 203]. Іншими словами, до неї належать тюрми та колонії, а також центри ресоціалізації, де працюють психологи, соціальні працівники та інші фахівці. Усі ці установи разом формують інтегровану мережу, зорієнтовану на забезпечення ефективного виправлення та соціальної адаптації засуджених.

Наступний етап аналізу - порівняння закордонного досвіду з

українською практикою. У Іспанії пенітенціарна система суттєво відрізняється від української як організацією, так і пріоритетами. Ключові відмінності полягають у наступному.

По-перше, виконання покарань у Іспанії підпорядковане окремому департаменту Міністерства внутрішніх справ, що розвантажує систему від некореспонденційних функцій. Персонал пенітенціарних установ зосереджений на роботі із засудженими, тоді як зовнішню охорону, супроводження та силові завдання виконують Цивільна гвардія та поліція. Це забезпечує глибше залучення психологів, соціальних працівників та вихователів до індивідуальної та групової ресоціалізації.

По-друге, в Іспанії відсутні виправні колонії для неповнолітніх - підліткам застосовують альтернативні покарання і виховні заходи, що усуває ризик криміналізації молоді в тюремних умовах. Такий підхід усуває одну з проблем, актуальних для України, де понад сто неповнолітніх відбувають покарання у виховних колоніях.

По-третє, Іспанія використовує сучасні полівалентні пенітенціарні центри - установи з новітніми інженерними та охоронними системами, де засуджених розподіляють за рівнем суспільної небезпеки та психологічними характеристиками.

У цих центрах діють міждисциплінарні Ради соціально-виховної роботи, що включають психологів, соціальних працівників, вихователів та інших експертів. Вони проводять первинну класифікацію ув’язнених, визначають умови ізоляції та підбирають відповідні корекційні чи реабілітаційні програми.

Участь засуджених у програмах ресоціалізації в Іспанії є добровільною, але результати участі враховуються при ухваленні рішень про переведення до більш м’яких режимів, надання короткострокових відпусток чи умовно-дострокове звільнення.

Така мотивація стимулює співпрацю ув’язнених із психологами й підвищує ефективність програм. Психологічна робота в іспанських

установах комплексна: проводяться індивідуальні та групові заняття, спрямовані на усвідомлення причин злочинної поведінки, формування навичок ненасильницької поведінки, соціальної адаптації та раціонального використання вільного часу.

Особлива увага приділяється особам з психічними розладами: у полівалентних центрах є окремі модулі з постійною участю психологів і психіатрів. На відміну від України, де значні ресурси йдуть на охорону та конвоювання, іспанська система робить ставку на науково обґрунтовані реабілітаційні програми. Для цього функціонують спеціальні Центри-обсерваторії, які збирають статистику щодо рецидивів, тестують нові методики та поширюють найефективніші практики по всій країні [25, с.86-90].

У свою чергу, систематичне порівняння показує, що італійська пенітенціарна система також базується на концепції перевиховання і ресоціалізації.

Головне завдання італійських установ - створити умови для психологічного відновлення злочинців, розвитку їхніх соціальних навичок та адаптації до суспільства після звільнення. Психологічний компонент реалізується через широкий спектр культурних, освітніх і професійних програм: у деяких італійських тюрмах діють театральні студії, кулінарні майстерні, навіть відкриті ресторани, які дають засудженим можливість отримати соціальний досвід, відчути власну значущість і розвинути самоконтроль та відповідальність. Такі ініціативи знижують рівень агресії, формують адекватну самооцінку та мотивацію до законослухняності.

Підтримка зв’язків із зовнішнім світом, участь у праці та навчанні сприяють поступовій адаптації і зменшують ризик рецидиву. Водночас традиційні італійські установи часто страждають від переповненості й нестачі ресурсів, що погіршує психологічний стан засуджених. Брак особистого простору та високий стрес можуть викликати депресію, агресію та самогубні спроби. Таким чином, навіть у системі з прогресивними

підходами психологічна складова є вразливою до матеріальних обмежень [24, с. 113-118].

У порівнянні з Італією пенітенціарна система України має чіткі каральні риси. Основний акцент робиться на ізоляції та виконанні покарання, тоді як психологічна підтримка обмежена. Соціально-психологічна реабілітація здебільшого зводиться до базових програм конфлікт-менеджменту, а комплексних ініціатив для розвитку навичок самоконтролю, комунікації та соціальної адаптації майже немає. Ресурси психологів і соціальних працівників обмежені, а переповненість в'язниць та низький рівень матеріально-технічного забезпечення ускладнюють їх ефективну роботу.

Психологічно ключова різниця полягає в акценті: в Італії робота з ув'язненими спрямована на формування внутрішньої мотивації до змін та підтримку психічного здоров'я, натомість в Україні модель більш зовні контрольована й каральна, що створює ризики розвитку депресивних станів, агресії та соціальної дезадаптації після звільнення.

Саме через такі особливості функціонування пенітенціарної системи особливо актуальним стає питання її соціально-реабілітаційної ролі та функціональної інтеграції у державні механізми. За О.В. Романенком, пенітенціарна функція - це «окремий напрямок діяльності держави, який покликаний забезпечити виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, створення умов для каяття засуджених, їх виправлення і ресоціалізації» [20, с. 146]. Реалізація цієї функції вимагає не лише прямого впливу на засуджених різними засобами, а й створення таких умов, які б сприяли каяттю й ресоціалізації. Іншими словами, водночас з виконанням основних завдань пенітенціарна система, як інтегративний механізм, взаємодіє з іншими напрямами державної діяльності, залучаючи ресурси соціальних служб, охорони здоров'я, освіти тощо задля забезпечення умов для ефективного виправлення.

У процесі реформування української пенітенціарної системи значну

увагу варто приділяти гуманізації та співпраці з громадськими організаціями. О.А. Андрієнко підкреслює, що головна мета реформ має полягати не в покаранні як такому, а в ресоціалізації засуджених. Він наголошує, що процес ув'язнення повинен розпочинатися з підготовки особи до повернення в суспільство, надаючи їй необхідні права, гідність, психологічну підтримку та навички самостійного життя після звільнення.

Для цього, за його словами, потрібно створити кваліфікований, демілітаризований та психологічно підготовлений персонал, здатний працювати з ув'язненими через соціально-педагогічний та психологічний вплив, а не лише через страх чи контроль. Андрієнко також звертає увагу, що успішність ресоціалізації залежить від взаємодії держави, громадських організацій та міжнародних інституцій, оскільки один лише центральний орган не може забезпечити належний рівень адаптації засуджених.

Окрім того, він підкреслює, що криміногенне середовище може негативно впливати на персонал установ (вигорання, деформація цінностей), тому важливим є одночасне навчання і психологічна підтримка працівників. Таким чином, реформування пенітенціарної системи він бачить як психосоціальну трансформацію, де ресоціалізація засуджених і психологічна підготовка персоналу – центральні елементи для ефективної адаптації та інтеграції колишніх ув'язнених у суспільство [3, с.7-10].

З психологічної точки зору, ключовим є також питання підготовки кадрів пенітенціарної служби. Порівняльні дослідження показують: у США професійна підготовка офіцерів тісно пов'язана з розвитком їхніх психологічних компетенцій.

Тут важливими є не лише юридичні й технічні навички, а й комунікативні, соціально-психологічні та емоційні здібності. Практико-орієнтоване навчання з поетапною соціалізацією (стажування, наставництво, випробувальний термін) формує у нових співробітників професійну ідентичність, здатність до саморегуляції та відповідальність за власні рішення у критичних ситуаціях. Рівневий підхід до підготовки та

підвищення кваліфікації сприяє поступовому розвитку когнітивних, мотиваційних та емоційних ресурсів офіцера, адаптуючи його до службових вимог.

Особливої ваги набуває аспект гуманізації: офіцер повинен опановувати навички психологічної взаємодії з ув'язненими, емпатію, комунікативну гнучкість та вміння керувати конфліктами, що безпосередньо впливає на рівень ресоціалізації засуджених та безпеку установ.

В США також враховуються територіальна та культурна специфіка підготовки: етнічний і класовий склад засуджених, регіональні особливості, мовні компетенції. Завдяки цьому офіцер розвиває здатність до міжкультурної комунікації та розуміння соціальних контекстів, що підвищує ефективність роботи з різними категоріями ув'язнених. У порівнянні з українською системою, де програми готують здебільшого до правових і технічних завдань, соціально-психологічна складова слабша. В Україні бракує стимулюючих мотиваційних механізмів для саморозвитку персоналу, обмежена можливість практичної соціалізації і набуття психологічних компетенцій, що створює ризики емоційного вигорання та недостатньої ефективності ресоціалізації засуджених [4, с.139-151].

Пенітенціарна система США демонструє комплексний підхід до умов утримання та ресоціалізації, що істотно впливає на психологічний стан ув'язнених і персоналу. Система включає різні рівні безпеки й типи установ: наприклад, у так званих «джейлах» (окружних ізоляторах) перебувають і обвинувачені, і короткостроково засуджені, що створює середовище підвищеного стресу та невизначеності. Натомість у федеральних та штатних «прізонах» тримають осіб за тяжкі злочини, де пріоритет - контроль і управління ризиками.

Велика щільність і переповненість закладів призводить до значних психоемоційних навантажень на персонал. Саме тому підготовка американських офіцерів передбачає не тільки правові знання і фізичну

підготовку, а й формування психологічних навичок роботи в стресових умовах та роботи з конфліктними ситуаціями. Структурно-системні особливості (федеральні/штатні тюрми, різні рівні безпеки, специфіка утримання) вимагають диференційованого підходу до навчання і психологічної готовності персоналу.

У США позбавлення волі широко застосовується як вид покарання, що відображається у високих показниках ув'язнених та переповненості тюрем. Організаційно система підпорядковується Департаменту юстиції та Федеральному бюро тюрем, а також адміністраціям штатів і округів. Розрізняють «jails» для короткострокового утримання й «prisons» для тривалих строків [37, с.132-133].

Водночас класифікація строків має і психологічний вимір: короткі ув'язнення супроводжуються тривожністю та невизначеністю, тривалі - формують відчуття ізоляції та втрату мотивації, а довічні - активують стійкі адаптивні чи дезадаптивні механізми. Це зумовлює потребу у високій психологічній підготовці персоналу, здатного забезпечувати підтримку залежно від тривалості покарання.

Таким чином, пенітенціарна система США постає не лише як правово-адміністративна структура, а як складна психологічна екосистема, де ефективність ресоціалізації й безпеки залежать від професійної підготовки персоналу, його емоційної регуляції та соціально-психологічної компетентності.

Отже, аналіз наукових джерел дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, поняття «пенітенціарна система» вчені трактують як сукупність установ і засобів, спрямованих на ізоляцію і виправлення засуджених. Воно є ширшим за просте забезпечення місць позбавлення волі і включає заходи з ресоціалізації.

По-друге, історичний розвиток демонструє зрушення від суто каральних практик до гуманізованих моделей, що враховують психологію засуджених (як це пропонували Мобільйон та Раш).

По-третє, сучасні порівняльні дослідження (Іспанія, Італія, США) показують ефективність комплексних підходів, де перше місце посідає психологічна підтримка, добровільна участь у програмах і мотивація до змін.

Українська система, хоч і рухається у бік ресоціалізації, усе ще зосереджена на каральній функції, і їй бракує достатніх ресурсів та адаптованих програм для психологічної реабілітації. Реформація системи потребує підготовки персоналу з потужною соціально-психологічною базою, міжвідомчої взаємодії та участі громадських організацій. У центрі змін має бути не покарання як таке, а перетворення особистості засудженого та підготовка її до самостійного життя, а також турбота про психічне здоров’я самих працівників системи.

Отже, такий підхід відповідає світовим тенденціям перетворення пенітенціарних установ з місць лише ізоляції на установи соціальної реабілітації.

1.2. Психологічний профіль засуджених: сутність, особливості

Проблема втечі з місць позбавлення волі або нападу на персонал чи інших ув'язнених є однією з найбільш складних і небезпечних у структурі пенітенціарної системи. Це явище розглядається не лише як порушення режиму утримання, а й як симптом глибших психологічних, соціальних і інституційних проблем, з якими стикаються ув'язнені в умовах ізоляції, обмежень і постійного тиску. Втеча або напад є проявом кризи адаптації особистості до екстремального середовища, що супроводжується високим рівнем стресу, травматичних переживань, конфліктів і внутрішніх протиріч. У пенітенціарному контексті це часто пов'язано з відчуттям безвиході, втратою автономії та накопиченням агресії, що може призводити до деструктивних дій.

З психологічної точки зору, схильність до втечі або нападу формується під впливом низки чинників: індивідуально-психологічних особливостей

особистості, психоемоційного стану, міжособистісного клімату в колективі ув'язнених, умов утримання, попереднього кримінального досвіду, наявності психотравм, соціально-економічного фону та інституційних факторів, таких як переповненість камер чи жорсткість режиму. Одним із ключових теоретичних підґрунть у розумінні цього феномену є концепція стресу. Термін «стрес» має широкий спектр значень і походить від англійського слова, що означає тиск, напруження або навантаження. У науковий обіг це поняття запровадив американський психофізіолог Уолтер Кеннон. При найменшій небезпеці наш організм запускає одну з трьох реакцій: «Бій-Біжи-Замри». Вперше реакції «Бий-Біжи» були описані в 1929 році Уолтером Кенноном [55]. Він підкреслював, що в умовах стресу гуморальні системи, які в нормальному стані відповідають за підтримку енергетичного балансу, або значно активізуються, або тимчасово припиняють свою дію з метою максимальної мобілізації енергії [33, с. 2]. У контексті ув'язнення це може проявлятися як спроба втечі (реакція «втечі») або напад (реакція «боротьби»), коли ув'язнений сприймає середовище як нестерпну загрозу.

Мал.1.1 Чинники, формують схильність до втечі або нападу

Розвиваючи цю ідею, канадський ендокринолог Ганс Сельє розвинув теорію загального адаптаційного синдрому (GAS). У 1936 р. - у журналі «Nature» опублікована стаття канадського вченого H. Selye: «Syndrome produced by Diverse Nocuous Agents» («Синдром, викликаний різними агентами, що ушкоджують»), в якій виділено три стадії розгортання стрес-синдрому: реакцію тривоги (alarm reaction); стадію резистентності (stage of resistence); стадію виснаження (stage of exhaustion). Наявність стадії резистентності при стресі навела Г. Сельє на думку про роль стресу в адаптаційних процесах організму. Тому вважали реакцію стрес загальним адаптаційним синдромом [28, с.32]. У в'язниці, де стрес є хронічним через постійні обмеження, ув'язнені часто досягають стадії виснаження, що призводить до імпульсивних дій, таких як втеча або напад, як спроби розірвати цикл. Наприклад, ув'язнений, який тривалий час перебуває в переповненій камері з постійними конфліктами, може на стадії виснаження сприймати будь-який інцидент (наприклад, відмову в медичній допомозі) як тригер для нападу на охоронця, намагаючись відновити контроль.

Згідно з психодинамічною теорією Зиґмунда Фройда (1923), схильність до втечі чи агресивних дій можна розглядати як прояв глибинного конфлікту між різними інстанціями психіки. Центральним джерелом цього напруження є Ід – первинна, архаїчна і повністю несвідома частина особистості, що виступає «киплячим котлом» потягів та бажань. Ід діє за принципом задоволення, прагнучи негайного здійснення інстинктивних імпульсів, не визнаючи обмежень часу, простору чи соціальних норм. Його можна уявити як «сліпого диктатора», що володіє величезною енергією, але може реалізувати її лише через посередників.

На противагу Ід, формується Его – структура, яка виникає з несвідомого, але постійно взаємодіє із зовнішнім світом. Его виконує функцію посередника: воно намагається узгодити вимоги Ід із реальністю, відкладаючи або трансформуючи задоволення потягів у більш прийнятні форми. У цьому сенсі Его можна порівняти з корою дерева, що захищає

внутрішню енергію, але водночас живиться нею. Якщо Его виявляється недостатньо розвиненим або ослабленим, воно втрачає здатність контролювати інстинкти Ід, що призводить до зростання психічної напруги та виникнення імпульсивної поведінки, такої як втеча чи напад.

Ще однією важливою інстанцією є Супер-Его, яке розвивається на основі Его та уособлює моральні норми, ідеали й соціальні заборони. Супер-Его діє як суддя і цензор: воно може дозволяти чи забороняти свідому діяльність, викликаючи відчуття провини, сорому або, навпаки, самоповаги. У жорстких умовах пенітенціарної системи, що функціонує як суворий і авторитарний зовнішній контроль, Супер-Его може виступати посилювачем внутрішніх обмежень, загострюючи боротьбу між потягами Ід і можливостями Его.

Мал.1.2 Психодинамічна теорія Зиґмунда Фройда

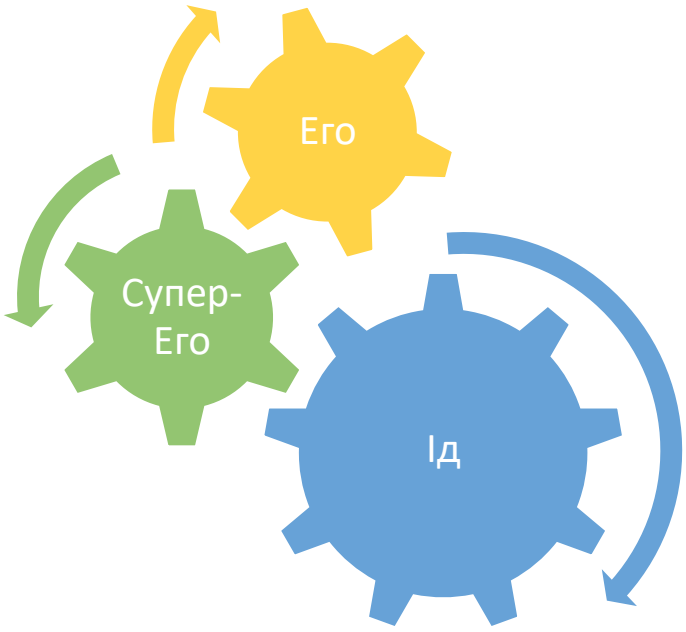

Таким чином, поведінка, спрямована на втечу чи агресію, часто є не стільки усвідомленим вибором, скільки результатом складної динаміки між «сліпою енергією» Ід, посередницькою і стримувальною роллю Его та морально-заборонними функціями Супер-Его. Коли рівновага цих трьох інстанцій порушується, особистість намагається зняти напругу через дії, які можуть суперечити соціальним і правовим нормам [35, с. 13]. Щоб уникнути

цього внутрішнього конфлікту, психіка активізує захисні механізми, такі як заперечення (ігнорування неприпустимих імпульсів), витіснення (видалення тривожних змістів у несвідоме) або проекція (приписування власних агресивних імпульсів іншим, наприклад, персоналу). У пенітенціарному контексті це може виявлятись у відмові приймати систему покарання, яка у сприйнятті особистості може несвідомо ототожнюватись з загрозою для самозбереження або свобод. Таке неприйняття, в свою чергу, може набувати поведінкової форми у вигляді втечі - своєрідної несвідомої спроби звільнитись від напруження, або нападу - як вираження витісненої агресії.

Доповнюючи Фройда, теорія об'єктних відносин Мелані Кляйн (1946) акцентує на ранніх дитячих відносинах. На думку Мелані Кляйн у період першого року життя формується стосунок із мамою, який є фундаментальний у житті дитини. Проходячи шизоїднопараноїдну та депресивну позицію Его дитини має здатність розщеплюватись, переживаючи тривогу і фрустрацію, та інтегруватися під час радісних переживаннях. Відповідно до цього кожен позитивний емоційний досвід укріплює довіру до хороших об’єктів і сприяє синтезу суб’єкта. Переживання дитиною задоволення та фрустрації періодично повторюються та є дуже інтенсивними для дитини. Відповідно до цього дитина може сприймати процес годування дуже позитивно, але якщо вона відчуває біль чи дискомфорт, то сприйняття про цей процес буде водночас і дуже негативним. Завдяки механізму розщеплення всередині Его є такий контраст між «хорошим» і поганим» об’єктом. Цю стадію М. Кляйн описує, як «шизоїдно-параноїдну позицію». Також такому подвійному ставленню до об’єкта сприяють механізми проекції та інтроекції. Дитина проектує всі любовні імпульси на «хороший» об’єкт, та деструктивні імпульси на «поганий» об’єкт [45, с.408]. Так, ув'язнені з травматичним дитинством (наприклад, зловживання чи занедбання) розвивають «розщеплення» - поділ світу на «добрих» і «поганих» об'єктів. У в'язниці персонал може

сприйматись як «поганий об'єкт», провокуючи напад як спробу знищити загрозу, або втечу як уникнення від «поганих» відносин. Моделюючи ситуацію: ув'язнений з історією насильства в сім'ї, потрапивши до в'язниці, проектує на охоронців образ жорстокого батька. Під час конфлікту (наприклад, обшуку) активізується розщеплення, і він здійснює напад, намагаючись «знищити» загрозу, не усвідомлюючи коренів свого імпульсу.

Згідно когнітивної моделі за А. Беком фактором схильності до депресії є наявність в особистості людини негативних «схем», які пов’язані з негативним досвідом з дитинства чи пережитими травматичними подіями - свого роду негативних переконань. При депресії, коли активована схема, людина починає сприймати ці думки як дійсність, а відповідно це породжує типові симптоми депресії - афективні, когнітивні, мотиваційні, поведінкові (пригнічений настрій, ангедонія, апатія, втрата енергії, порушення пам’яті, уваги, сну, апетиту, пасивність, зменшення активності). Наявність самих симптомів депресії вторинно піддається когнітивно-перцептивним помилкам і породжує нове коло негативних думок. Думки ж у свою чергу призводять до погіршення емоційного стану - а це до неадекватних поведінкових реакцій: уникнення соціальних контактів. Це в свою чергу породжує нові життєві проблеми і нове коло депресивного мислення. Таким чином, по мірі поглиблення депресії в людині починає усе більше домінувати негативне, песимістичне мислення і паралельно цьому відбувається погіршення емоційного стану та соціального функціонування. У такий спосіб формується злоякісне «замкнене коло» депресії [26, с.16-17]. Когнітивно-поведінкова модель Аарона Бека (1976) підкреслює роль негативних автоматичних думок у формуванні деструктивної поведінки. У ув'язнених, схильних до втечі або нападу, часто виявляється когнітивна тріада: негативна оцінка себе, світу та майбутнього. Наприклад, ув'язнений може думати: «Я нічого не вартий», «Система мене зламала», «Моє життя закінчене». Такі переконання знижують здатність до адаптації та підвищують ризик девіантної поведінки, як-от втеча як спроба

«переписати» майбутнє або напад як вираження відчаю.

Розвиваючи когнітивний підхід, теорія атрибуції Фріца Хайдера (1958) пояснює, як ув'язнені приписують причини подій [22, с. 32]. Якщо вони мають зовнішню атрибуцію (звинувачують систему в своїх проблемах), це може призводити до нападу як «помсти» або втечі як «виправлення несправедливості». Приклад: ув'язнений, засуджений за крадіжку, атрибутує свій вирок «корумпованій системі», а не власним діям. Під час конфлікту з персоналом він здійснює напад, сприймаючи це як «захист від несправедливості».

Соціально-психологічні теорії, зокрема теорія соціального навчання А. Бандури (1977). Дана теорія визначає визначає самоефективність як явище, котре виникає з різних джерел інформації, яка передається через особистий або вікарний досвід. Люди отримують інформацію, оперують нею, встановлюють причинно-наслідковий зв’язок завдяки особистому або спостережуваному досвіду [10, с. 93].Тобто дане твердження пояснює втечу або напад як реакцію на поведінкові моделі в колективі ув'язнених. Якщо в камері домінують негативні соціальні ролі, низький рівень згуртованості, недовіра до адміністрації або поширення ідей опору, то у нових ув'язнених формується відповідна установка. У таких умовах виникає «модель втечі» або «модель агресії» як соціально прийнятна (всередині групи) стратегія виживання.

Доповнюючи Бандуру, теорія соціальної ідентичності Генрі Таджфела (1979) теорія соціальної ідентичності підкреслювала, що кожному індивідові властиво членувати світ на категорії взагалі й на соціальні категорії зокрема, тобто здійснювати соціальну категоризацію. При цьому індивід намагається співвіднести самого себе із виокремленими категоріями і вписати себе в цю систему, тим самим ототожнюючи себе із певними соціальними групами, тобто здійснюючи соціальну ідентифікацію. Сукупність усіх соціальних ідентифікацій, які, використовує індивід під час самовизначення, називають соціальною ідентичністю [38, с. 14].

У пенітенціарному середовищі ця динаміка проявляється особливо виразно. Наприклад, ув’язнені схильні ідентифікувати себе з «групою ув’язнених» і протиставляти її «групі персоналу». Це підсилює міжгруповий конфлікт, сприяє розвитку колективної ворожості та може провокувати агресивні дії як форму демонстрації лояльності до «своїх».

Ілюстративне моделювання такої ситуації виглядає наступним чином: у переповненій камері лідери групи розповідають історії успішних втеч, формуючи привабливу модель поведінки. Новий ув’язнений, прагнучи отримати визнання, навчається через спостереження і наслідування. У момент заворушення він бере участь у нападі на охоронців, імітуючи побачені моделі, щоб закріпити свій статус у групі.

Теорія аномії Роберта Мертона (1938) [39, с. 62] підкреслює, що девіантна поведінка виникає тоді, коли існує розрив між соціально схваленими цілями та доступними засобами їх досягнення. У в’язниці цей дисбаланс посилюється: ув’язнені бачать цілі (свобода, справедливе ставлення), але не мають легальних способів їх реалізувати. Це породжує напруження, що може виявлятися у втечі чи агресії. Приклад: ув’язнений, який не має жодних механізмів відстояти свої права, починає планувати втечу як єдиний «законний» для себе спосіб.

Тед Роберт Гарр замість «аномії» вживав термін «відносна депривація» на означення того, що революції відбуваються тоді, коли є очікування покращення, але сувора реальність свідчить про протилежне [18, с. 61]. Коли ув'язнені сприймають свої умови як гірші за очікувані або порівняно з іншими (наприклад, через чутки про кращі в'язниці), це генерує фрустрацію, що переростає в агресію або втечу. Приклад: ув'язнений, який чує про реформи в інших закладах, відчуває депривацію і планує втечу, вважаючи це «відновленням справедливості».

Особливу роль у формуванні схильності до втечі або нападу відіграють індивідуальні риси особистості. Так, у працях К. Леонгарда використовується як поняття «акцентуйована особистість», так і

«акцентуйовані риси характеру». К. Леонгард замінив термін «психопат» терміном «акцентуйована особистість». Акцентуація характеру, за К. Леонгардом, – це щось проміжне між психопатією і нормою. Акцентуйовані особистості - це не хворі люди, це здорові індивіди зі своїми індивідуальними особливостями. На питання про межі, які відділяють акцентуантів від психопатів та неакцентуантів, він не дає чіткої відповіді. К. Леонгард виділив 12 типів акцентуацій характеру. Його класифікація базується на оцінці стилю спілкування людини з оточуючими. Типи акцентуацій характеру поділяються К. Леонгардом на дві групи за принципом акцентуації рис або характеру, або темпераменту [21]. Найбільш уразливими до втечі або нападу є особи з емоційно-лабільною, демонстративною, нестійкою та параноїдальною акцентуаціями. Для них характерні імпульсивність, нестриманість, схильність до афективних реакцій, недостатня здатність до самоконтролю, що особливо критично у конфліктних умовах в'язниці.

У 1983 році Л. Гольдберг оприлюднив результати свого дослідження словника, на підставі якого він виокремив п’ять глобальних особистісних рис і назвав їх «Big five» – «великою п’ятіркою» [5, с. 20]. Коста та МакКрея (1992) виділяє нейротизм (емоційна нестабільність), екстраверсію, відкритість, сумлінність та приємність [42, с. 10-11]. Високий нейротизм і низька сумлінність корелюють з ризиком нападу, тоді як низька приємність - з втечею через уникнення конфліктів. Приклад: ув'язнений з високим нейротизмом, відчуваючи постійний стрес від шуму в камері, імпульсивно нападає на сусіда, не контролюючи емоції.

Мал.1.3 Глобальні особистісні риси «Big five» – «велика п’ятірка»

Ж. Піаже вважав, що від народження дитина аутична і егоцентрична. Л. С. Виготський гостро виступав з критикою цих поглядів. Психологічні дослідження довели, що егоцентризм дитини можна подолати, послідовно розвиваючи її здатність до децентрації. Децентрація - спосіб подолання егоцентричності, спрямований на зміну поглядів і позицій людини при зіставленні з поглядами та позиціями інших людей. Цьому сприяє виховання в дитини прагнення поставити себе на місце іншої людини і оцінити ситуацію, яка, з її точки зору, виникла. Найсприятливішими для подолання егоцентризму і розвитку в дітей колективізму є умови виховання в колективі [49, с. 99].

У свою чергу, недостатній розвиток децентрації у дорослому віці може зумовлювати інфантильність, слабку внутрішню мотивацію та залежність від зовнішніх чинників. У пенітенціарному контексті це проявляється у тому, що поведінка таких осіб визначається радше зовнішнім тиском (наприклад, судовим вироком), ніж внутрішнім усвідомленням. У результаті це веде до деморалізації та деструктивних форм поведінки.

А. Маслоу, орієнтуючись у своїх дослідженнях на здорову особу, яка живе наповненим повноцінним активним життям, виділяє різні рівні потреб.

Потреби кожного рівня мають певну специфіку проявів, механізмів та інтенсивності впливу на поведінку людини, власні ознаки, за наявності яких можна діагностувати детермінованість конкретного поведінкового акту саме даною потребою. Існують базові, або нижчі потреби - у безпеці, приналежності до певної спільноти, любові, повазі, відчутті власної значущості тощо. А. Маслоу говорить про нижчі потреби: (1) незадоволення потреби народжує хворобу; (2) задоволення - упереджує хворобу; (3) відновлення задоволеності виліковує від хвороби; (4) у певних (складно обумовлених) ситуаціях, що передбачають свободу вибору, людина віддає перевагу подоланню цієї недостатності задоволенню всіх інших потреб; (5) у здорової людини ця недостатність функціонально відсутня або непомітна [31, 89].

Тобто, життєва активність людини початково є детермінованою нижчими потребами, депривація котрих веде до патологічного стану. Дана теорія підкреслює, що незадоволені базові потреби (безпека, їжа) блокують вищі (самореалізацію), провокуючи втечу як спробу задовольнити потребу в свободі. Моделювання: інфантильний ув'язнений, залежний від зовнішньої мотивації, втрачає надію на умовно-дострокове звільнення і планує втечу, уникаючи відповідальності за адаптацію.

Важливим психологічним аспектом є наявність посттравматичного стресового розладу (ПТСР) - розлад, що виникає в результаті перебування в екстремальних ситуаціях (катастрофи, бойові дії, тортури, зґвалтування тощо) і характеризується повторними епізодами переживання обставин цієї ситуації, зниженням рівня емоційного реагування і збудженням [19, с. 120]. У психологічній науці виокремлено три групи симптомів ПТСР:

1. Симптоми повторного переживання: повторні нав’язливі негативні спогади про подію; повторні негативні сни, пов’язані з подією; раптові образи й почуття (флешбеки); інтенсивний психологічний стрес під час подій, що нагадують або символізують травму.

2. Симптоми уникнення: уникнення думок і почуттів, пов’язаних із

подією; уникнення діяльності, пов’язаної з подією; неспроможність згадати деталі події; зниження інтересу до раніше значущої діяльності; відчуття відстороненості, відчуження від інших людей; збіднення почуттів; відсутність орієнтації на майбутнє.

3. Симптоми підвищеної збудливості: труднощі із засинанням, безсоння; дратівливість; труднощі з концентрацією уваги; надпильність; вибухові реакції; фізіологічна реакція на події, що символізують чи нагадують травму [6, с.225].

У в'язниці, де умови можуть нагадувати травму (наприклад, ізоляція подібна до дитячого насильства), це провокує ретравматизацію, а ув'язнений без допомоги може обрати втечу або напад як «вихід». Теорія прив'язаності Джона Боулбі (1969) додає, що в дорослому віці люди з уникаючою, тривожно-амбівалентною та дезорганізованими типами прив'язаності переживають більш високий рівень стресу на біохімічному рівні. Ненадійна прив'язаність призводить до надмірного збудження (адренокортикальна реакція на стрес) в тілі і мозку людини, або навпаки - зниження збудження, не чутливості до себе та оточуючих. Люди з неякісною базовою прив'язаністю переживають вегетативне збудження: страх, тривогу, сором. Поступово це призводитиме до хронічних тривожних станів [2, с. 8], що посилює ПТСР, роблячи ув'язнених схильними до нападу як «захисту» або втечі як «відходу».

Мал.1.4 Чинники виникнення ПТСР

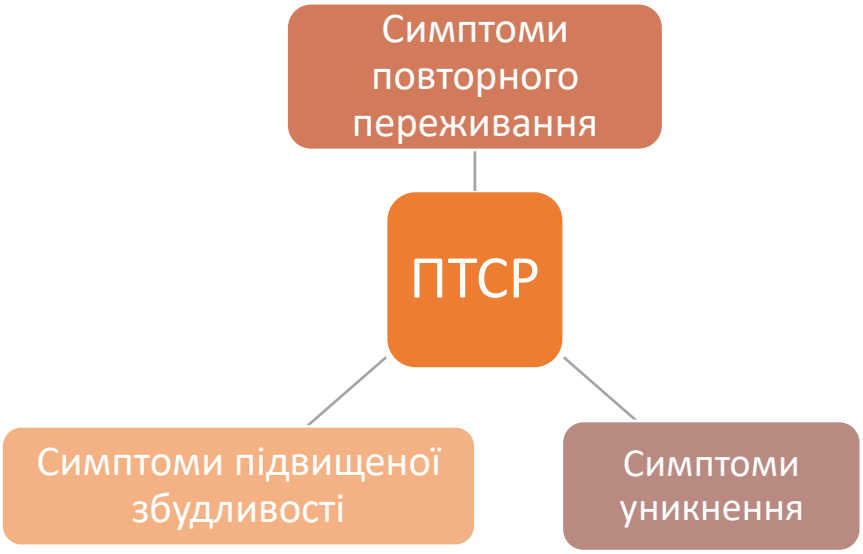

Психологічний портрет ув'язненого, схильного до втечі або нападу, як правило, включає наступні характеристики: низька емоційна стабільність; знижена саморегуляція; зовнішній фокус контролю; слабкий рівень мотивації до реабілітації; конфліктність, недовіра до адміністрації; висока тривожність або депресивні стани; негативний попередній кримінальний або життєвий досвід; наявність симптомів ПТСР; акцентуації характеру; інфантилізм; незадоволені базові потреби.

Мал.1.5. Психологічний портрет ув’язненого, схильного до втечі або нападу

На практиці це може виглядати наступним чином. Ув'язнений з

історією насильства, без психологічної підтримки, потрапляє до суворої в'язниці. Він не має підтримки в камері, адміністрація поводиться авторитарно, присутні елементи тиску від інших ув'язнених. Після інциденту (наприклад, побиття сусідом), у нього формується страх і фіксація на втечі. Через кілька днів він намагається втекти під час прогулянки, уникаючи контакту. Його вчинок пояснюється не лише кримінальною проблемою, а й гострою психічною дезадаптацією.

Інший приклад: рецидивіст з ПТСР від попереднього ув'язнення, сприймаючи персонал як загрозу, здійснює напад на охоронця під час обшуку. Флешбек від тригера (металевий звук кайданок) активізує реакцію «боротьби», призводячи до агресії.

Ще одна ситуація: молодий ув'язнений з інфантилізмом, залежний від групи, навчається моделям агресії. Під час колективного конфлікту він бере участь у нападі на персонал, імітуючи лідерів, щоб уникнути остракізму.

Отже, аналіз теоретичних підходів до пояснення схильності ув'язнених до втечі або нападів демонструє, що девіантна поведінка є багатофакторним феноменом, який формується під впливом біологічних, психологічних та соціальних чинників. Стресові реакції організму (за Кенноном та Сельє) визначають фізіологічну готовність до дій «боротьби» чи «втечі», тоді як психодинамічні теорії Фройда і Кляйн пояснюють внутрішню конфліктність психіки та роль ранніх дитячих переживань. Когнітивні моделі (Бек, Хайдер) підкреслюють вплив негативних переконань і сприйняття причин подій на поведінку, а соціально-психологічні теорії (Бандура, Таджфел, Мертон) пояснюють вплив групової динаміки, моделювання поведінки та соціальної нерівності.

Особливу роль відіграють індивідуальні риси особистості та психологічні стани: акцентуації характеру, високий нейротизм, інфантилізм, незадоволені базові потреби та наявність симптомів ПТСР підвищують ризик імпульсивних дій. Ув'язнені з травматичним досвідом раннього дитинства або з незахищеною прив’язаністю більш вразливі до

втечі або агресії під впливом хронічного стресу та конфліктного середовища.

Таким чином, девіантна поведінка у пенітенціарних умовах є результатом складної взаємодії біологічних, психічних і соціальних чинників, де втеча чи напад виступають не стільки свідомим вибором, скільки адаптивною реакцією на внутрішнє напруження, соціальні обмеження та дисбаланс психологічних ресурсів. Усвідомлення цих механізмів дозволяє формувати більш ефективні превентивні та корекційні стратегії, спрямовані на зниження ризику девіантної поведінки та підтримку психічного здоров’я ув’язнених.

РОЗДІЛ 2. ЕМПЕРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ ЗАСУДЖЕНИХ

2.1. Організація та етапи емпіричного дослідження

Проблематика психологічного вивчення засуджених у сучасних умовах набула особливої актуальності. Система виконання покарань в Україні переживає період значних викликів: з одного боку, необхідність забезпечення безпеки та контролю за особами, які перебувають у місцях позбавлення волі, з іншого - потреба у створенні дієвих програм ресоціалізації, спрямованих на зниження рівня рецидивної злочинності. Сучасні дослідження свідчать про те, що саме психологічні чинники - рівень агресивності, депресивності, готовності до ризику, особливості міжособистісної взаємодії - значною мірою визначають поведінкові патерни засуджених, зокрема їх схильність до нападів, втеч або повторних злочинів.

З огляду на це, надзвичайно важливим є виявлення груп засуджених із підвищеним рівнем потенційної небезпеки. Це дозволяє не лише прогнозувати ризики ймовірної деструктивної поведінки, але й будувати превентивні стратегії: своєчасно надавати психологічну допомогу, застосовувати спеціальні методики психокорекції, а також оптимізувати систему контролю та взаємодії персоналу із засудженими.

Дослідження базується на міждисциплінарному підході, що поєднує знання психології, кримінології, соціології та пенітенціарної педагогіки. Особливістю є акцент на практичне застосування результатів - створення системи профілактичних заходів, які знизять ризик агресивних дій, втеч або повторних злочинів у пенітенціарному середовищі.

Мета дослідження - виявлення психологічних чинників, що визначають схильність засуджених до агресивних нападів, рецидивних правопорушень та втеч, а також аналіз спільних рис між різними категоріями засуджених із високим ризиком девіантної поведінки.

Завдання дослідження:

Сформувати вибірку, що репрезентує різні групи засуджених з урахуванням їх кримінального досвіду, поведінкових проявів та термінів покарання.

Відібрати валідні психодіагностичні методики, які комплексно оцінюють рівень депресії, агресивності та готовності до ризику.

Провести емпіричне дослідження у шести групах засуджених та контрольній групі для отримання даних щодо психологічного профілю.

Здійснити порівняльний аналіз результатів між групами з метою виявлення спільних і відмінних рис.

Сформулювати практичні рекомендації щодо використання отриманих результатів у профілактиці нападів, втеч та рецидиву.

До вибірки увійшло 60 осіб, розподілених на шість груп по 10 осіб:

№	Група	Кількість
1.	Засуджені вперше	10 осіб
2.	Засуджені-рецидивісти	10 осіб
3.	Засуджені, що здійснювали спроби втечі	10 осіб
4.	Засуджені, схильні до агресивних нападів	10 осіб
5.	Засуджені з тривалим терміном ув’язнення	10 осіб
6.	Контрольна група (відносно стабільні засуджені)	10 осіб

1. Засуджені, які вперше потрапили до місць позбавлення волі

Ця категорія переживає найбільш гостру кризу ідентичності. Вони втрачають колишні соціальні ролі (члена сім’ї, працівника, громадянина), але ще не інтегрувалися у роль «ув’язненого». Це породжує внутрішню дезорієнтацію та відчуття «провалля» між двома світами. Емоційний фон характеризується високим рівнем тривожності, страхом перед невідомим, очікуванням постійної загрози. Такі особи часто не знають, як поводитися у новій системі правил, що провокує невпевненість та потребу у швидкому пошуку моделей адаптації.

У поведінці вони обережні, намагаються уникати конфліктів, схильні до конформізму, орієнтуються на авторитетні фігури. Разом із тим, у деяких із них страх може маскуватися демонстративною агресивністю або показною «сміливістю». Ці прояви радше ситуативні, ніж глибинні, і мають компенсаторний характер. Загалом, їхній психологічний стан нагадує «перехідну лихоманку», коли кожен день може стати вирішальним у подальшій стратегії адаптації.

2. Рецидивісти

Ця група формується з осіб, у яких кримінальні установки стали стійкою частиною особистісної структури. Вони не лише знайомі з тюремними правилами, а й добре інтегровані в неформальні ієрархії, що дозволяє швидко здобувати певний статус у середовищі. Їм властиві цинізм, демонстративна жорсткість, прагнення показати відсутність страху.

Емоційна сфера відзначається певною «черствістю» - вони навчилися відгороджуватися від внутрішніх конфліктів, знецінюючи моральні норми та емоційні переживання інших. Водночас у глибині психіки часто присутнє відчуття безнадії, переконаність у власній залежності від кримінального способу життя. Це створює своєрідний «замкнений цикл»: з одного боку, вони активно беруть участь у кримінальному середовищі, з іншого - усвідомлюють, що іншого майбутнього для себе не бачать. Рецидивісти добре маніпулюють іншими, схильні розраховувати вигоду в будь-якій ситуації, часто використовують стратегічну холодність. Вони становлять найбільш «стабільний» елемент тюремного світу, але їхня стабільність має руйнівний характер.

3. Засуджені, які здійснювали спроби втечі

Психологічний портрет цієї категорії визначається поєднанням імпульсивності та високого внутрішнього напруження. Вони мають схильність до швидких, ризикованих рішень, рідко прораховують наслідки наперед. Їхня поведінка здебільшого ситуативна: переважає емоційна реакція над логічним мисленням.

Для них характерний бунтівний стиль життя: вони не сприймають адміністративні обмеження, проявляють негативізм і демонстративну недовіру до офіційних правил. Це підсилює конфліктність і створює високий ризик повторних спроб втечі або інших ризикованих вчинків. У соціальних стосунках вони здатні швидко створювати ситуативні союзи з іншими, особливо з тими, хто поділяє прагнення до «звільнення будь-якою ціною». Однак такі об’єднання зазвичай нетривалі, оскільки ґрунтуються на емоціях і моментальних інтересах, а не на довготривалій довірі.

У глибині їхнього внутрішнього світу простежується неприйняття власного ув’язнення, сприйняття ізоляції як «тимчасової помилки», яку можна подолати, якщо вдасться втекти. Це робить їх особливо небезпечними в плані планування втеч і нападів.

4. Засуджені, схильні до агресивних нападів

Це група з вираженою емоційною вибуховістю та низьким рівнем самоконтролю. Їхня основна життєва стратегія - діяти швидко, без глибокого аналізу ситуації. Агресія для них є універсальним засобом реагування: як самозахисту, так і самоствердження. Вони демонструють силу як спосіб контролювати інших і отримувати відчуття домінування.

У стосунках із співкамерниками вони схильні до лідерства силовим методом, часто вступають у конфлікти, проявляють жорсткість та нетерпимість до компромісів. Їм властива накопичуваність образ, мстивість, підозрілість і надмірна чутливість до будь-яких ознак несправедливості (у їхньому суб’єктивному сприйнятті).

Такі засуджені живуть у режимі «тут і зараз», без чіткого бачення майбутнього. Їхній світогляд фрагментарний, орієнтований на миттєву реакцію. Вони є найбільш конфліктогенними у пенітенціарному середовищі та потребують особливого контролю з боку персоналу.

5. Засуджені з тривалим терміном ув’язнення

У цій групі формується особлива форма психологічної адаптації до довготривалої ізоляції. Такі засуджені поступово втрачають інтенсивність

емоційних переживань, стають замкнутими, схильними до внутрішніх роздумів і самоаналізу. Вони сприймають час як «зупинений», живуть у фаталістичному настрої, часто переконані в безперспективності власного майбутнього.

Мотивація до активності знижується, на перший план виходить прагнення до стабільності та уникання будь-яких ризикованих ситуацій. Вони рідше ініціюють конфлікти, тяжіють до «тихого виживання», обмежують соціальні контакти лише необхідним колом. Водночас їхній досвід життя в умовах колонії може створювати певний авторитет у середовищі засуджених. Їх сприймають як «знаючих» правила, здатних давати поради. Це дозволяє їм залишатися значущими у спільноті, навіть без активної участі в ієрархічних процесах.

6. Котрольна група (умовно стабільні засуджені)

Ця категорія вирізняється більшою гнучкістю у пристосуванні до тюремних умов. Вони намагаються уникати крайніх форм поведінки - як відкритої агресії, так і ризикованих втеч. Їхні дії відносно передбачувані, що знижує рівень конфліктності.

У комунікації вони демонструють схильність до компромісів, обирають «нейтральну» позицію, не прагнуть яскравого лідерства. Їхня психологічна рівновага базується на прагматичному підході: вони усвідомлюють неминучість покарання і концентруються на тому, як мінімізувати власні страждання у межах ситуації. Для них характерна раціональна оцінка майбутнього: вони не будують ілюзій, але й не занурюються у глибокий песимізм. Завдяки цьому вони демонструють відносну стабільність і можуть слугувати «балансуючим елементом» у колективі.

Дослідження проводилося у кілька взаємопов’язаних етапів, кожен із яких мав власну логіку, завдання та практичне значення. Така структурованість дозволила послідовно переходити від теоретичного обґрунтування до безпосереднього збору й аналізу емпіричного матеріалу,

а також забезпечила комплексний характер роботи, що є особливо важливим у дослідженнях пенітенціарної сфери, де помилки у висновках можуть мати серйозні наслідки для безпеки установи.

Саме на підготовчому етапі відбувся добір методик, які стали інструментами для подальшої діагностики.

Використані методики

Шкала депресії А.Т. Бека [1, с. 125]. Ця методика була обрана як базова для оцінки емоційного стану. Вона дозволяє зафіксувати не лише загальний рівень депресії, але й виявити приховані прояви апатії, відчаю, безнадійності, а також наявність суїцидальних думок. У контексті пенітенціарного середовища цей інструмент набуває особливого значення, адже депресивні розлади є поширеним явищем серед осіб, які перебувають в умовах ізоляції. Методика застосовувалася переважно для двох категорій: засуджених, які відбувають тривалі терміни, та тих, хто перебуває у в’язниці вперше. У першому випадку шкала допомагає простежити вплив інституціоналізації, у другому -реакцію на травму ув’язнення.

Тест агресивності (Л.Г. Почебут) [44, с. 20]. Цей інструмент дозволяє кількісно оцінити рівень фізичної, вербальної, непрямої агресії, а також ворожості. Його практична цінність полягає у виявленні потенційних джерел небезпеки: осіб, схильних до нападів, конфліктних ситуацій, порушень дисципліни. Тест особливо важливий для груп 3-4, де вже зафіксовані випадки втеч чи нападів. Крім того, він дає змогу розрізняти активні та пасивні форми агресії, що необхідно для прогнозу поведінки.

Методика «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлей) [44, с. 28]. Ця методика спрямована на вимірювання рівня ворожості як стійкої особистісної риси, що проявляється у міжособистісних взаєминах. В умовах тюрми чи колонії, де засуджені перебувають у замкненому соціальному середовищі, саме ворожість стає важливим чинником, який визначає ступінь конфліктності, недовіри та схильності до агресивної взаємодії. Дослідження за допомогою цієї шкали особливо актуальне у групах рецидивістів та

засуджених із тенденціями до нападів, оскільки дозволяє виявити потенційну небезпеку виникнення деструктивних форм поведінки.

Методика Шуберта (діагностика ступеня готовності до ризику) [52]. Цей інструмент був спрямований на виявлення рівня імпульсивності, схильності до ризикованих рішень і готовності до небезпечних дій. У пенітенціарному середовищі це має критичне значення, адже саме високий рівень готовності до ризику часто є передумовою втеч, нападів на персонал або інших ув'язнених. Методика особливо цінна для групи засуджених, які вже здійснювали спроби втеч, а також для тих, хто виявляє агресивні тенденції.

Таким чином, обрані методики дозволили охопити різні рівні психологічної небезпеки:

емоційний вимір (депресія),

поведінковий вимір (агресія),

соціальний вимір (агресивність у стосунках),

когнітивно-вольовий вимір (готовність до ризику).

Другий етап - організаційний.

Цей етап включав безпосередню підготовку до дослідження: формування вибірки з шести груп по 10 осіб, отримання згоди на участь, проведення інструктажу, пояснення мети та правил тестування. Особлива увага приділялася принципу анонімності, що знижувало рівень недовіри та дозволяло отримати більш достовірні результати. Також на цьому етапі було розроблено графік проведення тестування з урахуванням розпорядку колонії та можливостей персоналу.

Третій етап - діагностичний

На цьому етапі відбулося безпосереднє проведення тестування. Засуджені працювали індивідуально, у присутності психолога, що дозволяло уникати групового впливу й забезпечувало щирість відповідей. Дослідження проводилося у кілька сесій, щоб запобігти перевтомі респондентів. Психолог також фіксував невербальні прояви (емоційні

реакції, поведінкові особливості), які доповнювали дані опитувальників.

Четвертий етап - аналітичний

Зібрані дані були систематизовані й опрацьовані за допомогою методів статистичного аналізу: обчислення середніх значень, порівняльного аналізу між групами, визначення профілів ризику. Отримані результати дозволили зробити висновки про те, які групи засуджених становлять найбільшу небезпеку з точки зору агресивних проявів та ризикованих дій. Також вдалося виявити спільні психологічні риси між різними категоріями, що створює основу для розробки профілактичних програм.

Таким чином, дослідження було організоване як багаторівневий процес, що поєднує наукову обґрунтованість і практичну спрямованість. Воно не лише дало змогу оцінити психологічний стан засуджених, але й сформувати рекомендації для зниження рівня небезпеки у місцях позбавлення волі.

2.2. Характеристика вибірки та результати дослідження психологічного профілю засуджених

Таблиця 2.1 Результати дослідження депресії за шкалою А. Т. Бека

Група	Кількість осіб	Середній бал	Рівень депресії
1. Вперше засуджені	10	**12,3**	Середній
2. Рецидивісти	10	**9,8**	Середній
3. Ті, що здійснювали спроби втечі	10	**14,7**	Середній, ближче до високого
4. Схильні до агресивних нападів	10	**8,2**	Середній (нижній поріг)
5. Засуджені з тривалим терміном	10	**17,5**	Високий
6. Контрольна група	10	**6,1**	Легкий

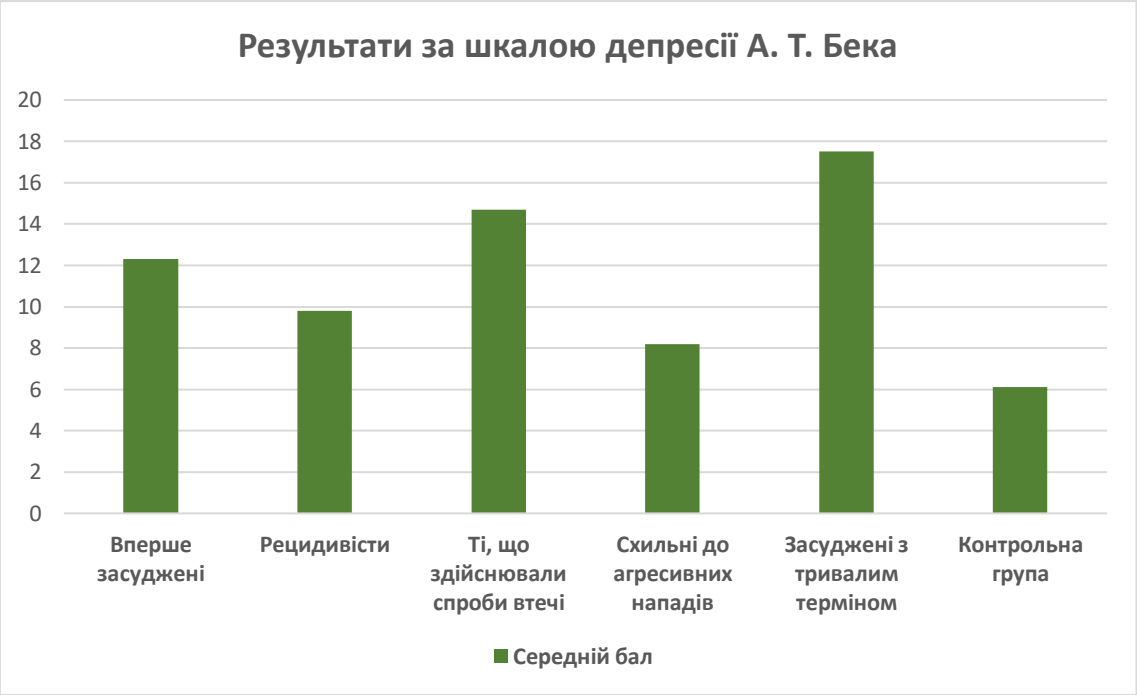

Діаграма 2.1. Результати за шкалою депресії А. Т. Бека

Результати дослідження показують, що засуджені різних категорій мають специфічні психологічні профілі, які відображають їхню здатність адаптуватися до умов ізоляції, реагувати на стресові ситуації та взаємодіяти з оточенням. Виявлені показники депресії, отримані за методикою А.Т. Бека, демонструють значний розкид як за рівнем емоційного напруження, так і за ступенем ризику розвитку психічних порушень.

1. Вперше засуджені (середній бал 12,3 - середній ступінь депресії)

Ця група перебуває у стані емоційної та когнітивної кризи. Вони раптово втрачають звичні соціальні ролі та межі особистої свободи, що призводить до гострого почуття невизначеності та внутрішнього конфлікту. З психологічної точки зору вони переживають гостру тривожність, страх та підвищену настороженість. Часто спостерігається дезорієнтація у нових соціальних правилах пенітенціарного середовища, що породжує напруженість і формування захисних стратегій: від підвищеної обережності та конформізму до демонстративної агресії, що маскує страх. Когнітивно вони схильні до негативних прогнозів щодо майбутнього, часто перебільшують загрози та невдачі, що підсилює депресивні прояви. У міжособистісних стосунках проявляється прагнення до уникнення

конфліктів та пошук підтримки серед інших новачків, що може формувати ситуативні союзи. Важливо, що саме на початковому етапі ув'язнення вони найбільш вразливі до психологічних травм і маніпуляцій з боку більш досвідчених ув'язнених.

2. Рецидивісти (середній бал 9,8 - середній ступінь депресії)

Рецидивісти - це категорія з високим рівнем соціальної адаптованості до кримінального середовища. Вони демонструють цинізм і недовіру до норм суспільства, виражають агресивний та жорсткий зовнішній образ. Психологічно вони характеризуються емоційною черствістю, прагматизмом і маніпулятивністю. Внутрішня депресія часто маскується через прагматичне управління оточенням та контроль за емоційними проявами. Їхні когнітивні процеси зосереджені на плануванні власних дій та стратегій досягнення вигоди у межах колонії, що дозволяє підтримувати внутрішній баланс. Проте на глибинному рівні вони можуть відчувати почуття безнадії, фрустрацію та залежність від кримінальної субкультури, що з часом підвищує ризик саморуйнувальної поведінки. Взаємодія з іншими засудженими часто будується на ієрархічних правилах та прагматичних угодах, а не на емоційній прив'язаності.

3. Засуджені, які здійснювали спроби втечі (середній бал 14,7 - середній, ближче до високого)

Ця група виділяється підвищеною імпульсивністю, емоційною лабільністю та невмінням контролювати тривогу. Їхні дії спрямовані на швидке вирішення ситуації - втечу або ухилення від обмежень, що часто призводить до ризикованих вчинків. Когнітивно вони орієнтуються на миттєві результати та ситуативне мислення, переважають емоційні реакції над логічним аналізом наслідків.

Міжособистісно вони формують ситуативні союзи, засновані на спільному інтересі до втечі або порушення правил, але такі зв'язки є нестійкими і швидко руйнуються під впливом стресу. Вони часто демонструють недовіру до адміністрації та формальних правил, вважають

систему ворогом і активно шукають шляхи її обходу. Серед психологічних ризиків - підвищена ймовірність конфліктів, емоційні зриви та спроби порушення внутрішніх норм колонії.

4. Засуджені, схильні до агресивних нападів (середній бал 8,2 - нижній поріг середнього ступеня депресії)

Ця категорія характеризується підвищеною збудливістю, низьким самоконтролем і прямолінійністю у вираженні емоцій. Агресивність для них є одночасно захисним механізмом і способом соціального самоствердження у середовищі, де фізична сила і домінування мають високу цінність. Внутрішньо вони часто накопичують образи та відчуття несправедливості, що посилює їхню нетерпимість до компромісів. Когнітивно схильні до чорно-білого мислення та сприйняття світу як «ворожого». Міжособистісні контакти будуються на протиставленні ієрархічним правилам та демонстрації сили, що підвищує ризик конфліктів і рецидивів насильницької поведінки. Психологічна депресія у них може проявлятися через дратівливість, агресивні спалахи та скриту тривогу, яка ховається за маскою жорсткості.

5. Засуджені з тривалим терміном ув’язнення (середній бал 17,5 - високий ступінь депресії)

Ця група є найбільш психологічно вразливою. Тривала ізоляція формує специфічну адаптацію - емоційна бляклість, фаталізм, зниження мотивації до активності. Психологічно вони відчувають глибоку депресію, апатію та відчуття безперспективності. Когнітивні процеси спрямовані на внутрішнє самозбереження і мінімізацію конфліктів, що часто призводить до соціальної ізоляції та обмеження контактів. Попри це, у середовищі колонії вони можуть мати авторитет через життєвий досвід та здатність «тихо виживати», виступаючи як приклад терплячості і стійкості. Проте високий рівень депресії підвищує ризик пасивної агресії, замкнутості, апатії та небажання брати участь у будь-яких колективних процесах.

6. Контрольна група (умовно стабільні засуджені, середній бал 6,1 -

легкий ступінь депресії)

Ці засуджені демонструють помірну психологічну стабільність і гнучкість у поведінці. Легкий ступінь депресії вказує на адекватну адаптацію до умов ізоляції, відносну емоційну рівновагу та здатність контролювати внутрішній стан. Когнітивно вони реалістично оцінюють власну ситуацію, усвідомлюють наслідки своїх дій і схильні до компромісів у міжособистісних контактах.

Їхня психологічна стійкість дозволяє уникати крайнощів - агресивних вибухів або ризикованих дій - і забезпечує основу для стабільної взаємодії з оточенням. Водночас вони здатні підтримувати позитивні соціальні зв’язки, що може слугувати ресурсом для адаптації інших, більш емоційно лабільних груп.

Таблиця 2.2 Тест агресивності (опитувальник Л.Г. Почебут)

Група	**ВА (вербальна агресія)**	**ФА (фізична агресія)**	**ПА (предметна агресія)**	**ЕА (емоційна агресія)**	**СА (самоагресія)**	**Загальний рівень агресії**
Вперше засуджені	3	1	0	3	1	8
Рецидивісти	4	3	2	3	2	14
Засуджені, які здійснювали спроби втечі	4	4	3	3	2	16
Засуджені, схильні до агресивних нападів	5	5	3	4	2	19
Засуджені з тривалим терміном	2	1	1	3	3	10

Контрольна група (умовно стабільні)	2	1	0	2	1	6

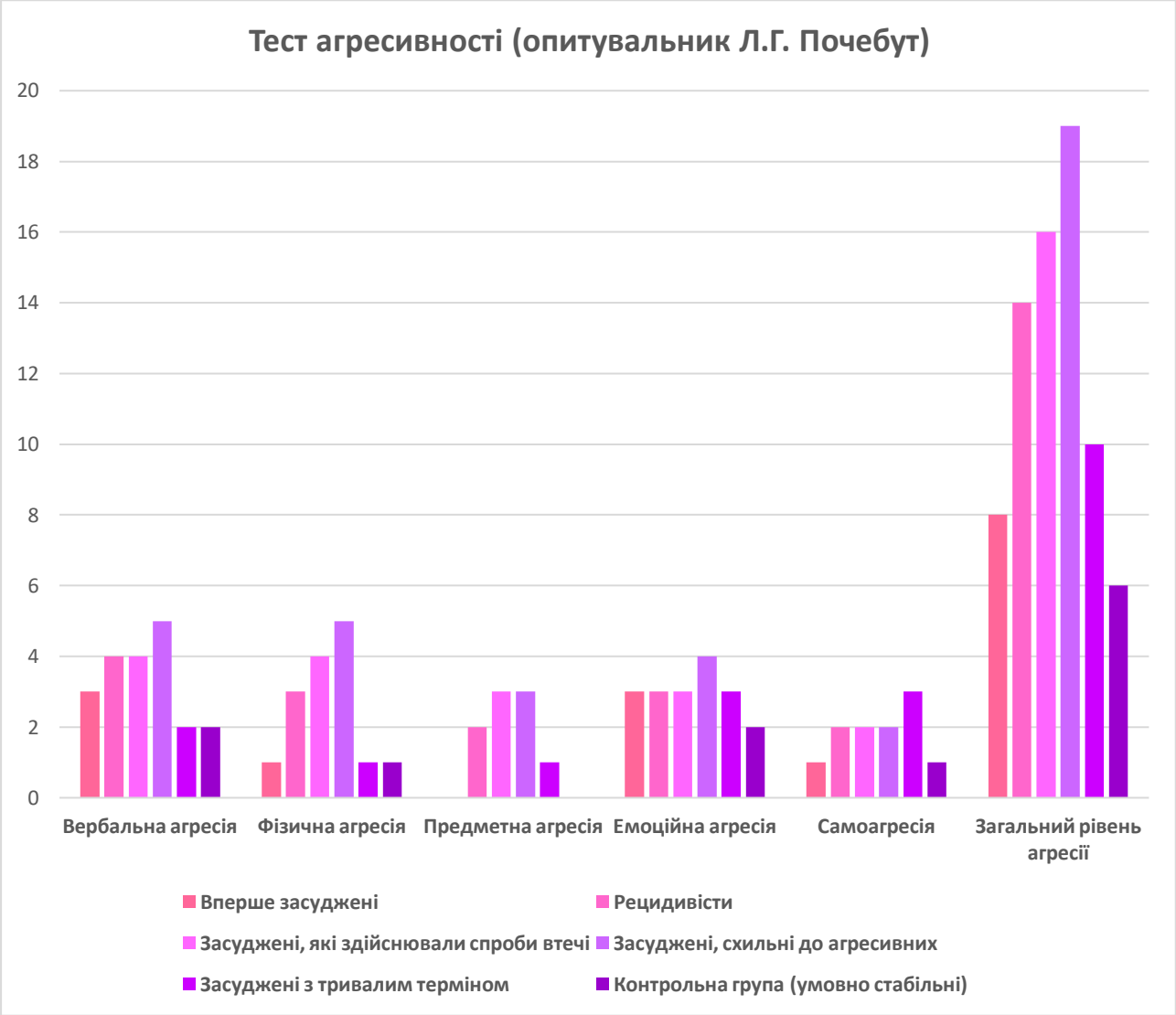

Діаграма 2.2. Результаті тесту агресивності (опитувальник Л.Г. Почебут)

Рисунок демонструє розподіл різних форм агресивної поведінки серед засуджених залежно від категорії та психологічних характеристик групи. Аналіз показує чіткі закономірності, які відображають як індивідуальні особливості психіки, так і вплив пенітенціарного середовища на поведінку ув'язнених.

Вперше засуджені (Середній рівень агресії, 8 балів). Ця група характеризується помірною вербальною та емоційною агресією. Це свідчить про внутрішню напруженість та тривогу, що виникає при першому

ув’язненні, але при цьому фізична та предметна агресія низькі, що відображає обережність і прагнення уникати конфліктів. Високий рівень вербальної та емоційної агресії може виступати як механізм самозахисту, способи вербалізації невпевненості та страху перед новим соціальним середовищем.

Рецидивісти (Високий рівень агресії, 14 балів). Рецидивісти демонструють значну вербальну і фізичну агресію, помірну предметну та емоційну агресію, а також підвищену самоагресію. Це підтверджує їхні стратегічні, прагматичні підходи до взаємодії в тюремних ієрархіях, готовність до конфліктів та маніпуляцій. Високий загальний рівень агресії обумовлений їхньою потребою підтримувати домінуючу позицію, а також високим ступенем внутрішньої напруженості та прихованого фрустраційного потенціалу.

Засуджені, які здійснювали спроби втечі (Високий рівень агресії, 16 балів). У цій групі всі форми агресії вищі, особливо фізична та предметна. Це свідчить про імпульсивність, низький самоконтроль і схильність до ризикованих дій. Високий загальний рівень агресії пояснюється спробами активно змінити своє становище і знайти вихід із кризи, що виникає у тюремному середовищі. Підвищена емоційна агресія підкреслює недовіру до системи та конфліктність міжособистісних взаємодій.

Засуджені, схильні до агресивних нападів (Високий рівень агресії, 19 балів). Ця група має максимальні показники агресії серед усіх форм, крім самоагресії. Це відображає їхню імпульсивність, низький самоконтроль і прагнення до домінування у стосунках з іншими ув’язненими. Високий рівень емоційної агресії та самоагресії вказує на внутрішню напруженість і конфліктність, а також на схильність реагувати на будь-які подразники через насильницькі дії. Це група з найвищим ризиком конфліктних і кризових ситуацій у колонії.

Засуджені з тривалим терміном (Середній рівень агресії, 10 балів). У них знижені фізична та предметна агресія, середній рівень емоційної агресії

та підвищена самоагресія. Це пояснюється адаптацією до тривалого ув'язнення, внутрішньою замкнутістю та фаталістичним сприйняттям свого становища. Загальний середній рівень агресії вказує на те, що вони рідко провокують конфлікти, але можуть проявляти внутрішнє невдоволення та напруження.

Контрольна група (умовно стабільні, Низький рівень агресії, 6 балів). Ця група відзначається низькими показниками всіх форм агресії, що свідчить про психологічну стабільність і здатність конструктивно взаємодіяти з оточенням. Низький загальний рівень агресії показує їхню високу адаптивність, саморегуляцію та готовність дотримуватися правил системи без емоційних вибухів чи ризикованих дій.

Таблиця 2.2 Діагностика ворожості (за шкалою Кука-Медлей)

№	Група	Цинізм	Агресивність	Ворожість	Загальний рівень ворожості
1.	Вперше засуджені	28	22	14	64
2.	Рецидивісти	50	46	26	122
3.	Засуджені, які здійснювали спроби втечі	48	50	28	126
4..	Засуджені, схильні до агресивних нападів	52	54	30	136
5.	Засуджені з тривалим терміном	30	28	20	78
6.	Контрольна група (умовно стабільні)	22	18	12	52

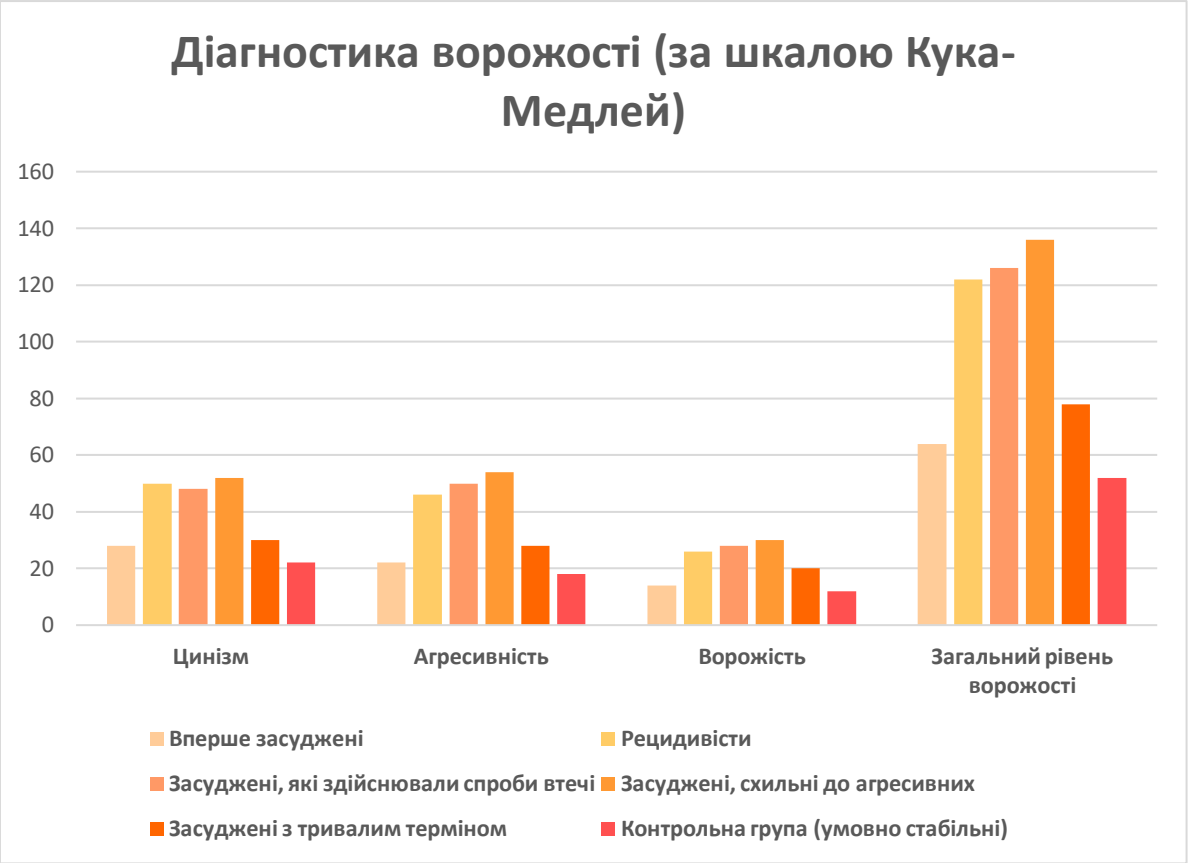

Діаграма 2.3. Результати діагностики ворожості за шкалою Кука-Медлей

Загальний висновок за результатами діагностики ворожості за шкалою Кука-Медлей дає змогу глибше зрозуміти психологічний профіль засуджених та особливості їхньої поведінки у пенітенціарному середовищі. Результати демонструють чітку залежність між психологічними характеристиками груп і проявами цинічності, агресивності та ворожості.

Вперше засуджені показують середній рівень цинізму та агресивності з помірною ворожістю. Це відображає їхню внутрішню напруженість та високий рівень тривожності у новому соціальному середовищі, де звичні ролі і способи взаємодії порушені. Для цієї групи характерна обережність, схильність до конформізму та прагнення уникати конфліктів, що підкреслюється помірними показниками агресивності та ворожості. Середній рівень цинізму демонструє їхнє певне скептичне ставлення до оточення, що виникає через страх і невпевненість, проте вони ще не сформували повністю стійкі кримінальні установки.

Рецидивісти демонструють високі показники всіх трьох шкал: цинізму,

агресивності та ворожості. Це узгоджується з їхнім стійким кримінальним мисленням, прагматизмом у стосунках з іншими та готовністю до конфліктної поведінки. Високий рівень цинізму свідчить про скептичне і недовірливе ставлення до оточення, агресивність підкреслює здатність до маніпуляцій та домінування, а ворожість демонструє підвищену чутливість до порушень власних прав та невдоволення поведінкою оточення. Ця комбінація показників дозволяє стверджувати, що рецидивісти найчастіше орієнтовані на контроль ситуації, готові до протидії і здатні ефективно використовувати агресивні механізми для досягнення своїх цілей.

Засуджені, які здійснювали спроби втечі, мають ще вищі показники за усіма трьома шкалами, що пов’язано з їхньою імпульсивністю, підвищеною тривожністю та низьким самоконтролем. Висока агресивність відображає схильність до ризикових дій і бунтівного типу поведінки, а цинізм та ворожість демонструють їхню недовіру до адміністрації та офіційних правил, готовність активно протидіяти будь-яким обмеженням та пошук можливостей для «звільнення будь-якою ціною». Цей психологічний профіль пояснює часті конфлікти та нестійкість емоційного стану у таких осіб.

Засуджені, схильні до агресивних нападів, мають максимальні показники всіх шкал, що свідчить про їхню готовність до фізичних і вербальних конфліктів, демонстрації сили та домінування у взаємодії з іншими. Високий рівень цинізму і ворожості підкреслює їхню чутливість до образ, непримиренність і готовність відповідати агресією на будь-які загрози чи неприємності. Ця група становить найвищий ризик для середовища, оскільки їхня поведінка спрямована на контролювання інших через страх і примус, а імпульсивні реакції часто провокують конфлікти.

Засуджені з тривалим терміном ув’язнення демонструють середні показники всіх шкал, що свідчить про певний рівень адаптації до ізоляції. Вони менш схильні до відкритої агресії, але зберігають внутрішню напруженість і фрустрацію, яка проявляється у вигляді помірної ворожості

та цинізму. Поступова адаптація і прагнення до стабільності знижують ризик конфліктної поведінки, проте їхній психологічний стан залишається чутливим до несправедливості та порушення особистих прав.

Контрольна група (умовно стабільні засуджені) демонструє найнижчі показники за всіма шкалами, що свідчить про високий рівень психологічної стабільності, адекватне сприйняття оточення та здатність до конструктивної взаємодії. Помірна цинічність та мінімальні прояви агресивності і ворожості підтверджують, що ця група відрізняється відносною адаптованістю, ефективним самоконтролем та здатністю знижувати внутрішню напругу в конфліктних ситуаціях.

Таким чином, результати шкали Кука-Медлей повністю узгоджуються з психологічними характеристиками груп, отриманими раніше: рівень цинізму, агресивності та ворожості прямо корелює з психоемоційною напруженістю, імпульсивністю та кримінальною стійкістю засуджених. Групи з високим ризиком конфліктної або кримінальної поведінки демонструють підвищені показники всіх шкал, що вказує на їхню готовність до агресивних дій, низький рівень адаптивності та недовіру до оточення. Стабільні та адаптовані засуджені, навпаки, проявляють контрольовану поведінку, конструктивні стосунки та високий рівень адаптивності, що дозволяє прогнозувати їхню більш спокійну і передбачувану поведінку у пенітенціарному середовищі.

Таблиця 2.3. Методика Шуберта: діагностика ступеню готовності до ризику

№	Група	Сума балів	Інтерпретація
1.	Вперше засуджені	+5	Середнє значення
2.	Рецидивісти	+28	Висока схильність до ризику
3.	Засуджені, які здійснювали спроби втечі	+32	Висока схильність до ризику
4.	Засуджені, схильні до агресивних нападів	+35	Висока схильність до ризику
5.	Засуджені з тривалим терміном	+12	Середнє значення
6.	Контрольна група	-5	Обережні, занижена схильність

	(умовно стабільні)		до ризику

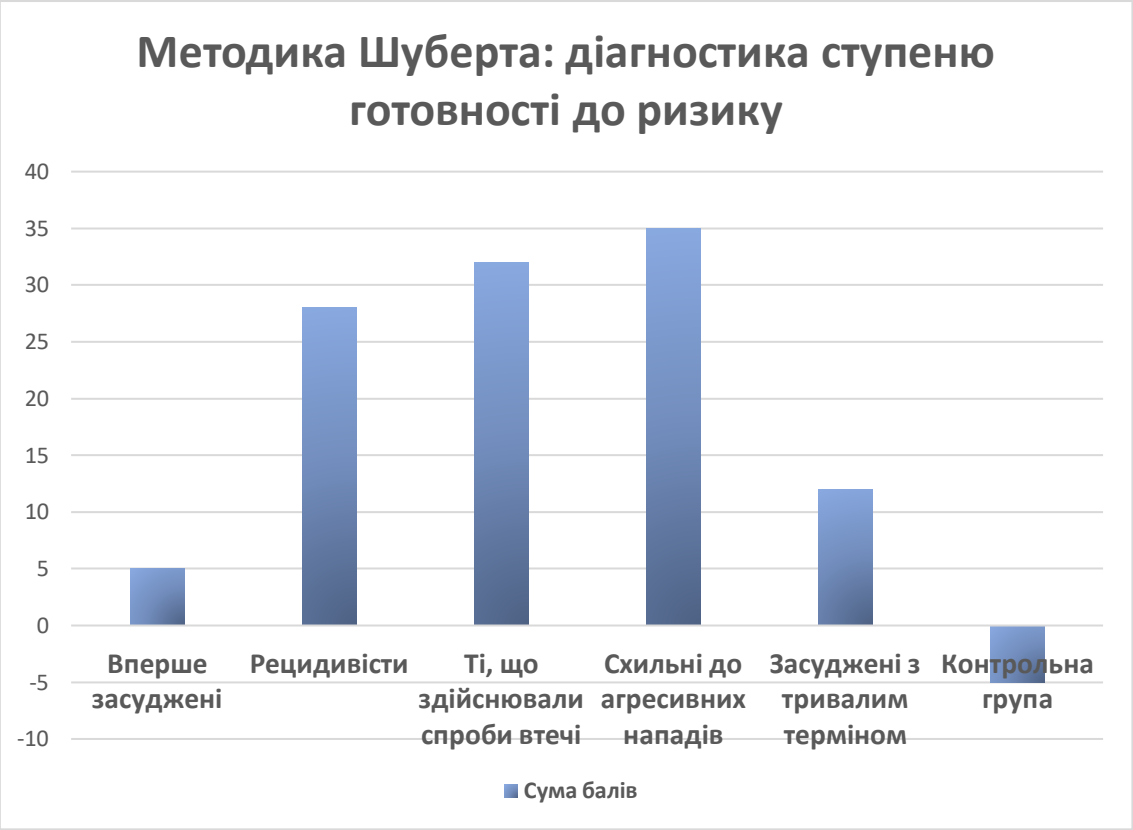

Діаграма 2.4. Результати дослідження ступеня готовності до ризику, за методикою Шуберта

Результати дослідження за методикою Шуберта, спрямованої на діагностику ступеню готовності до ризику, демонструють чіткі психологічні відмінності серед різних груп засуджених, які тісно корелюють із їхніми попередніми характеристиками, рівнем агресії та ворожості. Глибокий аналіз дозволяє побачити закономірності, що мають важливе значення для прогнозування поведінки в пенітенціарному середовищі та розробки відповідних заходів превентивного та корекційного характеру.

Вперше засуджені показали середній рівень готовності до ризику (+5 балів). Це повністю узгоджується з їхнім психологічним портретом: високим рівнем тривожності, обережністю та прагненням уникати конфліктів. Вони лише починають формувати роль «ув'язненого» та ще не мають досвіду ефективної адаптації до суворих соціальних правил колонії, що зумовлює їхню стриманість у ризикових діях. Така поведінка є типовою для осіб, які

шукають безпечні стратегії виживання та мінімізують можливі негативні наслідки власних дій.

Рецидивісти (+28 балів) і засуджені, які здійснювали спроби втечі (+32) продемонстрували високий рівень готовності до ризику. Ці показники відображають їхню імпульсивність, цинічне ставлення до соціальних норм та прагматичну поведінку, що включає маніпуляції, швидке оцінювання вигоди та готовність порушувати правила. Висока схильність до ризику цих груп пов'язана з потребою в демонстрації влади та самоствердженні у межах тюремної ієрархії, а також з недостатньо розвиненими механізмами самоконтролю, що робить їх найбільш непередбачуваними серед ув'язнених.

Засуджені, схильні до агресивних нападів (+35 балів) виявили максимальну готовність до ризику. Це співпадає з високими показниками агресивності та ворожості, що вже були зафіксовані попередніми методиками. Їхня поведінка характеризується імпульсивністю, низьким рівнем самоконтролю та готовністю вступати у конфліктні ситуації незалежно від наслідків. Висока готовність до ризику підсилює потенційну загрозу для колективу, оскільки такі особи здатні провокувати небезпечні інциденти та порушувати правила, що потребує особливої уваги з боку адміністрації та психологічної служби.

Засуджені з тривалим терміном (+12 балів) мають помірний рівень готовності до ризику. Їхня поведінка продиктована багаторічним перебуванням в умовах ізоляції та адаптацією до обмеженого соціального середовища. Вони схильні до помірної обережності, ретельно оцінюють потенційні наслідки своїх дій та виявляють вибіркову готовність до ризику у ситуаціях, що торкаються їхніх особистих інтересів. Їхня стратегія поведінки спрямована на збереження стабільності та уникнення конфліктів, що робить їх більш передбачуваними та менш небезпечними для колективу.

Контрольна група (умовно стабільні засуджені) (–5 балів) показала занижену схильність до ризику. Це цілком відповідає їхньому психологічному портрету: високому рівню самоконтролю, адаптивності,

низьким показникам агресії та ворожості. Ця група більш раціонально оцінює небезпеки, уникати необдуманих дій і конфліктів, що робить її найбільш передбачуваною та стабільною в умовах колонії. Вони демонструють здатність до саморегуляції та обережного прийняття рішень навіть у стресових чи провокативних ситуаціях.

Загальний висновок: Дані методики демонструють, що готовність до ризику тісно пов’язана з психологічними особливостями засуджених, рівнем їх агресивності, ворожості та схильності до імпульсивних дій. Групи, які проявляють високий рівень агресивності та ворожості (рецидивісти, ті, хто намагався втекти, схильні до нападів), мають максимальну готовність до ризику, що робить їх потенційно найбільш конфліктними та небезпечними для соціальної атмосфери у пенітенціарному закладі. Натомість групи з психологічною стабільністю, низькою агресивністю та адекватним самоконтролем (вперше засуджені, засуджені з тривалим терміном, контрольна група) демонструють помірний або низький рівень готовності до ризику, що сприяє їхній адаптивній поведінці та знижує соціальну напруженість.

Ці результати підкреслюють важливість комплексного психологічного оцінювання засуджених із врахуванням їх готовності до ризику, агресивності та емоційного стану, що дозволяє прогнозувати поведінкові сценарії та розробляти ефективні програми соціально-психологічної підтримки та превентивного втручання.

Отже, інтерпретація результатів дослідження психологічного профілю засуджених:

Шкала депресії А.Т. Бека

Мета. Методика призначена для діагностики наявності депресивних симптомів та визначення ступеня їх вираженості. Вона дозволяє оцінити емоційний стан особистості у теперішній момент, виявити ознаки депресії та класифікувати їх за рівнями тяжкості.

Матеріали та обладнання. Використовується стандартизований

опитувальний бланк, який складається з 21 групи тверджень. Кожна група містить по 4 варіанти відповідей (а, б, в, г), що відображають поступове зростання інтенсивності депресивних переживань. Для проведення обстеження потрібні друковані бланки тесту та ручка для заповнення.

Процедура дослідження. Опитування проводиться індивідуально. Респонденту пропонуються 21 серія тверджень, які описують його самопочуття, думки, поведінкові реакції та загальне ставлення до життя. Необхідно обрати один або кілька пунктів у межах кожної серії, які найбільше відповідають актуальному стану. Важливо, щоб відповіді були щирими та відображали теперішній момент, а не минулий досвід чи бажаний стан.

Інструкція. Вам буде запропоновано ряд тверджень, кожне з яких містить кілька варіантів відповідей. Уважно прочитайте всі варіанти в межах одного пункту й оберіть той, що найбільш точно характеризує Ваш стан сьогодні. Якщо здається, що підходять кілька відповідей, відзначте всі, які відображають Ваше самопочуття.

Обробка результатів. За кожне обране твердження нараховуються бали:

відповідь «а» - 0 балів;

відповідь «б» - 1 бал;

відповідь «в» - 3 бали;

відповідь «г» - 4 бали.

Сума балів за всі пункти утворює інтегральний показник депресії. Якщо респондент відзначив кілька варіантів у межах одного пункту, усі вони підлягають підрахунку.

Інтерпретація результатів. Отриманий загальний бал інтерпретується за шкалою:

0–4 бали - депресивні симптоми відсутні;

5–7 балів - легка депресія;

8–15 балів - середній рівень депресії;

16 балів і більше - виражена, клінічно значуща депресія.

Таким чином, чим вищий сумарний показник, тим серйознішими є прояви депресивного синдрому.

Клінічне значення. Методика широко застосовується у клінічній психології, психіатрії та психотерапії для скринінгової оцінки рівня депресії. Вона допомагає виявити пацієнтів із клінічно значущими симптомами, визначити потребу у подальшій діагностиці та терапії, а також може бути використана для моніторингу динаміки стану під час лікування.

Примітка. Шкала може застосовуватися як у дорослих, так і в підлітковому віці (від 13–14 років). Необхідно враховувати, що результати тесту відображають лише суб'єктивну самооцінку і повинні інтерпретуватися у поєднанні з клінічним інтерв'ю та іншими психодіагностичними методами.

Тест агресивності (опитувальник Л.Г. Почебут)

Мета. Методика призначена для діагностики рівня та форм прояву агресивної поведінки в різних ситуаціях міжособистісної взаємодії. Вона дозволяє визначити домінуючі типи агресії (вербальна, фізична, предметна, емоційна, самоагресія) та оцінити загальний рівень агресивності особистості.

Матеріали та обладнання. Текст опитувальника з 40 тверджень, бланк для відповідей, ручка або електронна форма тестування.

Процедура дослідження. Досліджуваному пропонується послідовно ознайомитися з кожним твердженням та дати однозначну відповідь «так» чи «ні». Тестування може проводитися індивідуально або в групі, у спокійній обстановці, без обмеження в часі.

Інструкція. «Вам необхідно ознайомитися з кожним твердженням і відповісти на нього «так» або «ні» залежно від того, наскільки воно відповідає вашій поведінці чи стану. Намагайтеся відповідати щиро, не пропускаючи тверджень».

Обробка результатів. За кожною з п'яти шкал підраховується

кількість відповідей «так» на відповідні твердження (згідно з ключем). Після цього отримується сума балів за кожною шкалою окремо та підсумковий показник загальної агресивності.

Таблиця 2.4 Результати дослідження тесту агресивності (опитувальник Л.Г. Почебут)

Тип агресії	Номер твердження	
	Так	Ні
Вербальна	1,2,9,10,25,26,33	17
Фізична	3,4,11,18,19,28,34	27
Предметна	5,12,13,21,29,35,36	20
Емоційна	6,14,15,22,30,37,38	23
Самоагресія	7,8,16,24,32,39,40	31

Для кожної шкали: 0-2 бали - низький ступінь агресивності (висока адаптивність); 3-4 бали - середній ступінь; 5 і більше балів - високий ступінь агресивності (низька адаптивність).

Для загальної агресивності: 0-10 балів - низький рівень; 11-24 бали - середній рівень; 25 і більше - високий рівень.

Інтерпретація результатів. Високі показники за окремими шкалами свідчать про переважання певної форми агресії у поведінці досліджуваного (наприклад, вербальна агресія проявляється у схильності до словесних образ, емоційна - у ворожому ставленні та недоброзичливості, самоагресія - у внутрішньому конфлікті та знижених механізмах захисту). Загальний високий рівень агресивності може вказувати на труднощі соціальної адаптації та підвищений ризик деструктивної поведінки.

Додатковий аналіз. Можливим є порівняння результатів за різними шкалами для визначення домінуючого типу агресії, що дозволяє більш цілісно оцінити стиль поведінки особистості. Також доцільно враховувати дані у динаміці, наприклад, при повторному дослідженні після психокорекційних заходів.

Клінічне значення. Методика використовується у психологічній та

психотерапевтичній практиці для виявлення рівня агресивності у підлітків та дорослих, у тому числі в умовах стресу чи кризових життєвих обставин. Вона може допомогти у визначенні напрямків індивідуальної або групової психокорекції.

Методика «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлей)

Мета. Методика спрямована на виявлення рівня агресивності особистості у сфері міжособистісних відносин. Вона дозволяє оцінити схильність людини до конструктивного чи деструктивного реагування на конфліктні ситуації, визначити характер проявів агресії та рівень самоконтролю.

Матеріали та обладнання. Бланк тесту, що містить 20 запитань із трьома варіантами відповідей на кожне. Для обробки необхідна оціночна шкала (від 1 до 3 балів залежно від відповіді). Тривалість проходження складає близько 15 хвилин. Тест може проводитися індивідуально або у груповій формі.

Процедура дослідження. Респондент послідовно відповідає на 20 запитань, підкреслюючи один варіант із трьох. Вибір відповіді здійснюється відповідно до найбільш характерної для нього поведінки.

Інструкція. «Ознайомтесь уважно з кожним запитанням. Оберіть один із запропонованих варіантів, який найбільше відповідає вашій типовій поведінці. Відповідайте швидко та щиро, не замислюючись занадто довго. У тесті немає правильних чи неправильних відповідей».

Обробка результатів. Кожна відповідь має числове значення (від 1 до 3 балів). Підсумковий результат визначається шляхом підрахунку суми балів за всі запитання.

Інтерпретація.

45 і більше балів - високий рівень агресивності: людина демонструє жорсткість, емоційну неврівноваженість та схильність до домінування за рахунок оточення.

36–44 бали - помірний рівень агресивності: збалансоване поєднання

амбітності та впевненості у собі, здатність відстоювати власну позицію конструктивно.

35 і менше балів - низький рівень агресивності: надмірна миролюбність, схильність уникати конфліктів, знижена рішучість.

Додатковий аналіз. Якщо сім і більше відповідей оцінено у 3 бали при менш ніж семи відповідях на 1 бал, це свідчить про руйнівний характер агресивності, імпульсивність та схильність до непродуманих дій. Якщо ж сім і більше відповідей оцінено в 1 бал і менше ніж сім відповідей у 3 бали, то агресія є пригніченою: людина надмірно стримує себе, що може викликати внутрішню напругу.

Клінічне значення. Тест допомагає оцінити, наскільки коректною є людина у стосунках із оточенням і чи легко взаємодіяти з нею у професійних та особистісних контактах. Методика застосовується у психодіагностиці, консультуванні та кадровому відборі. Для підвищення об’єктивності можливе взаємооцінювання, коли на ті ж запитання відповідають колеги щодо досліджуваного. Це дозволяє співставити самооцінку з оцінкою з боку.

Методика Шуберта: діагностика ступеня готовності до ризику

Мета. Тест призначений для оцінювання індивідуальної схильності до ризику у різних життєвих ситуаціях. Методика допомагає визначити, наскільки людина готова діяти в умовах невизначеності, брати на себе відповідальність та приймати ризиковані рішення.

Матеріали та обладнання. Бланк із 25 запитаннями та шкала оцінювання відповідей від –2 до +2 балів, що відображає ступінь згоди чи незгоди з кожним твердженням. Для дослідження потрібні ручка або електронна форма для відповідей.

Процедура дослідження. Респондент послідовно відповідає на 25 запитань, що описують різні потенційно ризиковані дії. Оцінювання здійснюється за п’ятибальною шкалою: від +2 («цілком згоден») до –2 («абсолютно не згоден»).

Інструкція. «Вам пропонується 25 запитань, що описують різні дії у ситуаціях, пов’язаних із ризиком. Оцініть ступінь вашої готовності їх виконати, виставивши бали: +2 - цілком згоден, +1 - швидше так, ніж ні, 0 - середня позиція, –1 - швидше ні, ніж так, –2 - абсолютно не згоден».

Обробка результатів. Результат визначається шляхом підсумовування всіх балів за 25 відповідей. Можливий діапазон варіюється від –50 до +50.

Інтерпретація.

Менше - 30 балів: надмірна обережність, уникання ризикованих ситуацій, висока захисна мотивація.

Від -10 до +10 балів: середнє значення, збалансоване ставлення до ризику.

Понад +20 балів: виражена схильність до ризику, прагнення до новизни та готовність брати відповідальність навіть за умови можливих помилок.

Додатковий аналіз. Результати досліджень показують залежність готовності до ризику від різних чинників: з віком схильність до ризику знижується; досвідчені спеціалісти обережніші за новачків; жінки схильні ризикувати лише в більш визначених умовах, ніж чоловіки; у керівників і військових готовність до ризику вища, ніж у студентів; у групових умовах схильність до ризику посилюється через вплив соціальних очікувань.

Клінічне значення. Методика дозволяє оцінити індивідуальний стиль поведінки у складних умовах та визначити баланс між прагненням до безпеки й готовністю йти на ризик. Використовується у психологічному консультуванні, професійному відборі, зокрема у сферах, де прийняття ризику є ключовим елементом діяльності (військова справа, управління, підприємництво).

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ТА ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ЗАСУДЖЕНИХ

3.1. Теоретико-практичні засади тренінгової роботи в умовах пенітенціарної системи

Тренінг виступає сучасним та ефективним методом розвитку особистості, що дозволяє поєднувати наукові знання з практичними навичками. Він базується на активній участі учасників, взаємодії в групі та власному досвіді, що забезпечує глибше засвоєння матеріалу та формування стійких внутрішніх компетенцій.

Теоретичні основи тренінгу охоплюють ключові поняття, принципи та структурні компоненти, які визначають його ефективність. Розуміння цих аспектів дозволяє системно підходити до організації навчального процесу, формувати безпечне середовище для учасників і забезпечувати комплексний розвиток їх когнітивних, емоційних та соціальних навичок.

Важливим є те, що тренінг не обмежується передачею знань. Його основна цінність полягає у стимулюванні саморозвитку, формуванні навичок критичного мислення та соціальної адаптивності, а також у підготовці учасників до практичного застосування отриманих знань у реальному житті та професійній діяльності.

Таким чином, теоретичні основи тренінгу створюють міцний фундамент для його практичної реалізації, забезпечуючи цілісність процесу та максимальну користь для кожного учасника.

Сьогодні немає єдиного, загальноприйнятого визначення «тренінгу», що дозволяло б однозначно описувати цей метод. Під цим терміном розуміють різноманітні форми, прийоми, способи та засоби, які застосовуються в соціально-педагогічній та соціально-психологічній практиці.

Р. Баклі та Дж. Кейпл визначають тренінг як сплановані та систематичні зусилля щодо модифікації чи розвитку знань, умінь, установок людини засобами навчання, аби добитись ефективного виконання одного чи декількох видів діяльності. Разом з тим, науковці додають, що тренінг спрямований на те, щоб дати людині можливість отримати знання і навички, які необхідні для виконання конкретного завдання чи роботи. У широкому розумінні поняття «тренінг» застосовується до всіх форм і напрямків групової роботи (тренінг особистісного зростання, тренінг вирішення конфліктів, комунікативний тренінг тощо) [51, с.90].

Вітчизняний науковець В. Федорчук у навчальному посібнику «Тренінг особистісного зростання» вказав, що тренінги завжди відображають у своєму змісті сенс того напряму, поглядів, що притаманні тренеру, а саме:

- тренінг як своєрідна форма дресури, в якій використовуються жорсткі маніпулятивні прийомами;
- тренінг як тренування, в результаті якого відбувається формування і відпрацювання вмінь і навичок ефективної поведінки;
- тренінг як форма активного навчання, метою якого є, насамперед, передача психологічних знань і розвиток деяких умінь та навичок;
- тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем [30, с.8].

Б.Д. Паригін вважає, що тренінг є одним із методів групового консультування. Він описує його як активне групове навчання навичок спілкування і життя в суспільстві взагалі: від навчання професійно-корисних навичок до адаптації до нової соціальної ролі з відповідною корекцією «Я-концепції» і самооцінки.

С.Д. Щеколдіна вважає, що тренінг - це форма спеціально організованого навчання, яка базується на активних методах групової роботи [9, с.3].

Згідно із дослідженням І. Підласого тренінгом американські педагоги називають процеси, пов’язані із формуванням мотивації, підрозділяючи його на чотири основні напрями: мотивації досягнень, причинних схем, особистої причинності і внутрішньої мотивації [34].

В.В. Нікандров визначає психологічний тренінг як метод ігрового моделювання психогенних ситуацій з метою розвитку психологічної компетентності та формування і вдосконалення різних психологічних якостей, умінь і навичок у людей.

Як відзначає І.В. Вачков, тренінгові заняття, наповнені під зав’язку подіями і переживаннями, «спресовують» психологічний час учасників, нагороджуючи їх таким досвідом, який у звичайному житті може отримуватися роками [27, с. 33].

Дещо складним, але найбільш прийнятним можна вважати таке формулювання поняття тренінгу, запропоноване С. І. Макшановим: тренінг – це багатофункціональний метод цілеспрямованих змін психологічних феноменів людини, групи або організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини [36, с. 41].

Коучинг є тотожним поняттям тренінгу, проте все ж є різниця між цими методами роботи з клієнтами. І тренінг, і коучинг – це способи вдосконалення людини в різних сферах життя, направлені на підвищення особистісної ефективності, але досягається це підвищення різними шляхами. У випадку з тренінгом людині надаються нові знання, йому допомагають освоїти нові навички. У той же час коучинг - це не зовсім навчання. Він спрямований на розкриття особистісного потенціалу, тобто сприяє навчанню, але не навчає. Коучинг стимулює самонавчання - в процесі консультування людина сама знаходить потрібні йому знання. Різниця між коучингом і тренінгом також в тому, що якщо тренінг передбачає поради і жорсткі рекомендації, то в коучингу цього немає. У навчанні на тренінгах беруть участь люди, які є експертами в певних областях, вони дають поради на основі особистого досвіду.

Відмінні ознаки тренінгу:

• Активне навчання

• Передбачає теорію і практику

• Тренер сам вміє те, чому навчає

• Тренер дає конкретні рекомендації про те, як потрібно робити що-небудь, демонструючи навик .

Ознаки коучингу:

• Методика підвищення ефективності через підвищення усвідомленості.

• Спосіб досягти конкретної мети, розкривши і використавши свій особистий потенціал.

• Індивідуальна робота коуча з клієнтом.

• Клієнт, завдяки допомозі коуча, сам вибирає підходяще для себе рішення. З огляду на відмінності коучингу і тренінгу, потрібно правильно вибрати методику під конкретний випадок [15, с.12].

Варто зазначити, що принципи тренінгової роботи збігаються з моральними принципами психологічної допомоги та базуються на гуманістичному та демократичному підході К. Роджерса.

Добровільність. Учасники та тренер беруть участь у роботі свідомо та за власною волею. Часто порушення цього принципу трапляється, коли адміністрація змушує учасників або тренера виконувати певні завдання. Це знижує ефективність тренінгу, тому важливо обговорювати способи забезпечення добровільності ще при укладанні угод із замовником.

Рівноправність. Всі учасники мають однакові права й обов’язки. Проблеми виникають при різному професійному статусі учасників або в групах з неформальною структурою. Щоб уникнути цього, варто підбирати однорідні групи та проводити рефлексію щодо розподілу ролей. Важливо, щоб позиція спостерігача чи активного учасника була свідомим вибором.

Активність. Тренінг відрізняється від лекції активною участю. Тренер створює умови для прояву активності, а учасники спрямовують зусилля на

отримання практичного й емоційного досвіду. Активність залежить від зацікавленості, досвіду, стосунків у групі та взаємодії з тренером.

Дослідницька позиція. Вона пов’язана з активністю та передбачає відкритість до нового досвіду і спостереження за власними змінами. Тренер не оцінює учасників і підтримує повагу до різних точок зору.

Конфіденційність. У груповій роботі складно забезпечити повну таємність інформації, отриманої під час тренінгу. Практичні рішення включають використання псевдонімів і домовленості про конфіденційність досвіду інших учасників [32, с.8].

Багато з цих принципів відомі в індивідуальній та груповій психологічній роботі. Їх практична реалізація допомагає підвищити ефективність тренінгів і відповідає потребам учасників.

К. Рудестам визначає такі переваги групової форми роботи:

1) груповий досвід протидіє відчуженню, допомагає вирішенню міжособистісних проблем;

2) група відображає суспільство в мініатюрі, робить очевидними такі приховані фактори, як тиск партнерів, соціальний вплив і конформізм;

3) надає можливість отримати зворотний зв'язок і підтримку від людей із подібними проблемами (у реальному житті далеко не всі люди мають шанс отримати щирий безоцінний зворотний зв'язок);

4) у групі людина може навчатися новим умінням, експериментувати з різними стилями відносин серед рівних партнерів (якщо в реальному житті подібне експериментування завжди пов'язане з ризиком нерозуміння, неприйняття й навіть покарання, то тренінгові групи виступають як своєрідний «психологічний полігон», де можна спробувати поводитися інакше);

5) у групі учасники можуть ідентифікувати себе з іншими, «програти» роль іншої людини для кращого розуміння його й себе;

6) взаємодія в групі створює напругу, що допомагає побачити психологічні проблеми кожного;

7) група полегшує процеси саморозкриття, самодослідження й самопізнання;

8) групова форма більш вигідна і в економічному плані: учасникам дешевше робота в тренінгу, ніж індивідуальна терапія [16, с.321].

Усі зазначені фактори свідчать, що психологічний вплив є найважливішим елементом тренінгу. Це пояснюється тим, що групова взаємодія не обмежується лише передачею знань чи формуванням умінь – вона зачіпає глибинні рівні особистості. Саме через психологічний вплив учасники здатні долати відчуження, отримувати новий соціальний досвід, відчувати підтримку й водночас зустрічатися з викликами, які стимулюють внутрішні зміни. Психологічний вплив – найважливіший елемент тренінгу, а його ступінь обумовлена майстерністю тренера, змістом діяльності, рольовою структурою, запропонованою учасникам тренінгу, цілями тренінгу та індивідуальними особливостями психіки учасників. Ступінь зміни психіки людини дозволяє виділити два типи психологічного впливу - частковий та загальний [17, с.561].

У випадку розробки тренінгу для ув’язнених осіб пенітенціарної системи психологічний вплив набуває особливої ваги та значущості. Адже у даному контексті мова йде не лише про передавання знань чи формування технічних навичок, а насамперед про трансформацію глибинних особистісних структур, які визначають поведінку людини в умовах ізоляції. Традиційна передача інформації тут не спрацьовує належним чином, оскільки вона майже не зачіпає сферу емоцій, ціннісних орієнтацій та установок, які й формують готовність до агресивних дій чи спроб втечі. Саме тому акцент робиться на психологічному впливі, що дозволяє працювати із внутрішніми механізмами самоконтролю, розвитку довіри та зниження рівня напруженості у взаємодії.

У специфічному середовищі пенітенціарної установи, де переважають недовіра, прихована агресія та конкуренція за домінування, роль тренінгу стає надзвичайно важливою. Він створює структуроване та контрольоване

середовище, у якому засуджені мають змогу безпечно переживати емоції, відпрацьовувати конструктивні реакції на стрес та конфлікт, а також формувати більш адаптивні соціальні ролі.

Тренер обов'язково повинен брати до уваги під час організації тренінгової роботи характеристики освітньої діяльності дорослих, а саме:

1) чітке визначення статусу та установлених обов'язків організаторів навчання;

2) індивідуально-психологічні та вікові особливості дорослих індивідів, а також знання, якими оперують учасники;

3) дорослі індивіди більш відповідальні та мають значно більше обов'язків, пов'язаних із соціальним статусом;

4) можливість вільно висловлювати власні думки, брати активну участь у групових обговорення, іграх, отримувати зворотній зв'язок, здійснювати рефлексію тощо.

Ефективність будь-якого тренінгу залежить від трьох складових: практики; активності та бажання учасника змінити щось у собі або у своїй поведінці, а також підтримки отриманих на тренінгу знань у реальному житті самим учасником [23, с.86].

Тренінг посідає особливе місце серед сучасних психолого-педагогічних методів, оскільки забезпечує цілісний вплив на когнітивну, емоційну та соціальну сфери особистості. Він поєднує науково обґрунтовані підходи з активними формами навчання, створюючи умови для формування нових компетенцій і корекції особистісних установок. Відмінною рисою тренінгу є його багатофункціональність: він одночасно виступає засобом передачі знань, розвитку навичок, формування досвіду взаємодії та внутрішньої трансформації. Теоретичні основи тренінгу базуються на принципах гуманістичної психології та передбачають добровільність, рівноправність, активну позицію учасників, дослідницьку установку та конфіденційність. Завдяки цим засадам тренінг створює безпечне середовище, де учасники можуть відкрито висловлювати думки,

відпрацьовувати нові моделі поведінки та отримувати підтримку групи. Важливо, що групова взаємодія не лише посилює навчальний ефект, а й виконує терапевтичну функцію, сприяючи подоланню відчуження, зниженню тривожності та розвитку здатності до конструктивної комунікації.

У пенітенціарних установах він виступає засобом глибинної психологічної корекції, допомагає засудженим знижувати рівень агресії, формувати самоконтроль і здатність до конструктивних соціальних ролей;

Ефективність тренінгової діяльності визначається взаємодією трьох чинників: професійної майстерності тренера, активності й готовності учасників до змін, а також системної інтеграції набутих знань у повсякденне життя. Подальший розвиток тренінгових програм вимагає орієнтації на індивідуально-психологічні особливості учасників, використання інноваційних методик (когнітивно-поведінкових, арт-терапевтичних, коучингових підходів) та адаптації змісту до викликів сучасного суспільства.

Отже, тренінг можна розглядати як універсальний і перспективний інструмент розвитку особистості та соціальної інтеграції. Він не лише сприяє гармонізації професійного й особистісного буття людини, а й виступає дієвим засобом подолання кризових станів, підвищення адаптивності та формування нової культури взаємодії у сучасному соціумі.

3.2. Розробка корекційно-розвивальної програми щодо профілактики агресії та схильних до втечі засуджених

Сьогодні ув’язнені перебувають у середовищі, де високий рівень стресу, конфлікти та обмеження соціальної взаємодії створюють підвищений ризик агресивної та девіантної поведінки. Для забезпечення власної безпеки та безпеки оточення критично важливо розуміти психологічні механізми таких проявів та навчитися ефективно керувати

своїми емоціями, думками та поведінкою.

Мета цього тренінгу допомогти кожному учаснику усвідомити власні ресурси, підвищити самоконтроль, навчитися конструктивно реагувати у конфліктних ситуаціях і знизити схильність до ризикової поведінки, включаючи спроби нападів або втеч. Тренінг поєднує теоретичні знання з практичними вправами, рольовими іграми та груповою рефлексією, щоб учасники могли не лише усвідомити свої емоції та когнітивні схеми, а й відпрацювати нові навички у безпечному середовищі.

Протягом семи днів учасники:

- ✓ ознайомляться з психологічними механізмами агресії та імпульсивної поведінки;
- ✓ навчаться розпізнавати тригери конфліктів та ризикових ситуацій;
- ✓ опанують техніки саморегуляції, релаксації та контролю стресу;
- ✓ розвинуть соціальні навички, емпатію та конструктивне вирішення конфліктів;
- ✓ сформують персональний план безпечної поведінки та мотиваційний алгоритм змін.

Тренінг будується на принципах психологічної безпеки, взаємної поваги та конфіденційності. Кожна вправа має практичну спрямованість і дозволяє учасникам відчути власні ресурси, навчитися контролювати реакції та приймати відповідальні рішення.

Результатом тренінгу стане підвищення усвідомленості щодо власної поведінки, розвиток навичок самоконтролю та зниження ризику девіантних проявів у пенітенціарному середовищі.

Тренінг «Профілактика агресії та ризикової поведінки у місцях позбавлення волі»

Мета тренінгу:

Зниження рівня агресії та імпульсивної поведінки серед ув’язнених, розвиток навичок саморегуляції, усвідомлення ризиків та формування

стратегій безпечної поведінки.

Тривалість: 7 днів, щодня до 2 годин.

День 1. Соціальні та поведінкові механізми девіантної та ризикової поведінки ув'язнених.

На першому занятті учасники ознайомлювалися з базовими теоретичними засадами девіантної та ризикової поведінки у пенітенціарному середовищі. Під час інтерактивної лекції були розглянуті ключові концепції сучасної кримінології та соціальної психології, зокрема теорія соціального контролю Тревіса Гірші та концепція аномії Роберта Мертона [13,с. 38-43]. Акцент зроблено на впливі низької соціальної інтеграції, субкультурного навчання та структурних обмежень на ризикову поведінку. Теоретичні положення ілюструвалися прикладами з реального пенітенціарного середовища.

Особливу увагу приділяли психологічним механізмам агресії та імпульсивної поведінки. На основі теорії Альберта Еліса [11,с. 117] аналізувалися впливи деструктивних переконань. Розглядалася також роль внутрішньої мотивації та самооцінки у контролі поведінки.

Окремим блоком була концепція соціального навчання Альберта Бандури, що пояснює, як через спостереження за моделями поведінки та механізми підкріплення формується агресивна або ризикова поведінка у груповому середовищі.

Важливим було вивчення поведінки у стресових та конфліктних ситуаціях, що є критичними для ризику нападів та спроб втеч. Учасники ознайомилися з поняттями «тригери агресії» та «ситуаційна ескалація» і розглянули приклади з пенітенціарної практики.

Практична частина

«Моє середовище і я» - учасники визначали фактори ризику та ресурси підтримки у власному оточенні.

Арттерапевтична вправа «Долонь безпеки» - обведення руки з позначенням джерел підтримки.

Вправа «Рольові сценарії ризику» - моделювання конфліктних ситуацій із аналізом поведінки та альтернативних стратегій.

Групова рефлексія. Учасники обговорювали нові відкриття, найбільш цікаві ситуації та практичні стратегії для безпечної поведінки.

День 2. Когнітивні механізми агресії.

На другому занятті увага була зосереджена на когнітивних механізмах виникнення агресії. Теоретичний блок розпочався з когнітивної теорії Аарона Бека [29,с. 19], що пояснює, як дисфункціональні схеми мислення формують агресивні реакції. Також розглядалася гіпотеза фрустрації-агресії Дж. Долларда та Н. Міллера [14, с.5-19], яка підкреслює, що блокування цілей провокує агресивні прояви.

Учасники ознайомилися з когнітивними спотвореннями, що провокують агресію: «персоналізація», «надмірне узагальнення» та «емоційне обґрунтування». Розглядалися практичні приклади конфліктів у камерах та можливі шляхи їх розв’язання без насильства.

Практична частина:

«Суперечка без агресії» - навчання виражати емоції та потреби без конфліктів.

«Карта тригерів» - аналіз власних ситуацій, що провокують агресію, і пошук альтернативних стратегій.

Вправа «Думка - дія - наслідок» - відстеження впливу автоматичних думок на поведінку.

Групова рефлексія. Обговорення ролі власних переконань у формуванні поведінки, усвідомлення контролю над реакціями та можливості їх змінювати.

День 3. Соціальні навички та конструктивне вирішення конфліктів.

Третій день був присвячений формуванню соціальних навичок та розвитку конструктивного підходу до конфліктів. Теоретично учасники ознайомилися з моделлю емоційної саморегуляції Джеймса Гросса [50,

с.24], принципами «growth mindset» Керол Дуек [47, с.45] та ідеями щодо співпраці в організації відомих досліджень сучасної соціальної психології.

Практична частина

Рольові ігри «Реальні конфлікти у камері» - відпрацювання стратегій конструктивної взаємодії.

«Я-висловлювання» - навчання формулювати власні потреби без агресії.

Активне слухання - тренування навички повного розуміння повідомлення партнера.

Групова рефлексія. Обговорювали ефективність різних стратегій та власні відкриття у поведінці.

День 4. Емпатія та емоційний інтелект

Четвертий день був присвячений розвитку емпатії та емоційного інтелекту. Теоретично розглядалися:

модель емоційної регуляції Джеймса Гросса;

принципи позитивної психології Мартіна Селігмана [41; 48];

роль емпатії у профілактиці агресії.

Практична частина

«Емпатичне віддзеркалення» - повторення почуттів партнера та вираження розуміння.

«Ідентифікація тригерів» - самоспостереження емоційних реакцій.

Групова рефлексія. Учасники обговорювали значення емпатії для зниження агресії та поліпшення міжособистісних відносин.

День 5. Релаксація та стрес-менеджмент

Теоретичний блок охоплював дослідження Річарда Лазаруса та Барбари Фредріксон, які пояснюють фізіологічні та психологічні механізми стресу та роль позитивних емоцій у його подоланні.

Практична частина

«Сканування тіла» - усвідомлення напруги та її релаксація.

«Дихання у моменті» (майндфулнес) - концентрація на диханні для

стабілізації стану.

Групова рефлексія. Обговорення взаємозв'язку психічного та фізичного стану та способів контролю напруження.

День 6. Мотивація до змін та особистий план безпечної поведінки
Теоретичний блок включав:

Теорію самодетермінації Е. Десі та Р. Раяна [56, 57];

Підхід самоефективності Альберта Бандури [46, с.162].

Концепцію локусу контролю, що визначає відчуття особистої відповідальності.

Практична частина

«Особистий контракт безпечної поведінки» - формулювання цілей та конкретних кроків.

«Рефлексія мотивації» - оцінка внутрішніх стимулів та соціальної підтримки.

Групова дискусія. Обговорення складнощів і підтримки мотивації та застосування стратегій безпечної поведінки.

День 7. Закріплення навичок та підсумки

Практична частина:

«Лист собі в майбутнє» — закріплення усвідомлених змін та стратегій безпечної поведінки.

Вручення сертифікатів, що фіксують досягнення учасників.

Групова ретроспектива

Обговорення найбільш цінного досвіду, змін у поведінці та планів підтримки отриманих навичок.

Запропонований семиденний тренінг було спрямовано на формування навичок самоконтролю, розвиток емоційної регуляції та конструктивної взаємодії в умовах підвищеного стресу пенітенціарного середовища. Учасники отримали можливість інтегрувати теоретичні знання з практичними техніками, що сприяло усвідомленню власних когнітивних і емоційних тригерів та виробленню індивідуальних стратегій безпечної

поведінки.

Значущим результатом стала групова робота, у процесі якої засуджені оволодівали навичками ненасильницької комунікації, емпатійного слухання та співпраці у конфліктних ситуаціях. Це створило підґрунтя для позитивних міжособистісних змін та підвищення внутрішньої мотивації до безпечної поведінки.

На цьому етапі ключовим завданням є проведення порівняльного аналізу результатів тренінгу з показниками, отриманими за допомогою психодіагностичних методик (оцінка агресивності, імпульсивності, тривожності, стресостійкості). Такий аналіз дозволить об’єктивно підтвердити наявність позитивних зрушень, визначити найбільш ефективні компоненти програми та уточнити механізми її впливу.

Таблиця 3.1 Динаміка рівня депресії за шкалою Бека (до і після тренінгу)

Категорія засуджених	**До тренінгу (середній бал / рівень)**	**Після тренінгу (середній бал / рівень)**	**Тенденція**	**Коментар**
Вперше засуджені	12,3 - середній	8,7 - легкий ⬇	Зниження на 3,6 бала	Краще емоційне прийняття ситуації, зменшення тривожності
Рецидивісти	9,8 - середній	7,2 - легкий ⬇	Зниження на 2,6 бала	Навчилися контролювати імпульсивність, знизилась внутрішня напруга
Ті, що здійснювали спроби втечі	14,7 - середній (близький до високого)	10,9 - середній ⬇	Зниження на 3,8 бала	Менше імпульсивності, підвищився контроль над тривогою
Схильні до агресивних нападів	8,2 - середній (нижній поріг)	6,3 - легкий ⬇	Зниження на 1,9 бала	Агресія поступово трансформується у конструктивні реакції
Засуджені з тривалим терміном	17,5 - високий	13,2 - середній ⬇	Зниження на 4,3 бала	Значне послаблення апатії та фаталізму, поява мотивації до взаємодії
Контрольна група	6,1 - легкий	5,8 - легкий ⬇	Зниження на 0,3 бала	Стабільність, тренінг підтримав наявний ресурс

Таблиця 3.2 Динаміка ворожості за шкалою Кука-Медлей (до і після тренінгу)

Група засуджених	Цинізм (Було → Стало)	Агресивність (Було → Стало)	Ворожість (Було → Стало)	Загальний бал (Було → Стало)	Коментар	
Вперше засуджені	28 → 23 ⬇	22 → 20 ⬇	14 → 13 ⬇	64 → 56 ⬇	Зменшилась цинічність та емоційна напруга, але базова ворожість залишилась	
Рецидивісти	50 → 47 ⬇	46 → 44 ⬇	26 → 25 ⬇	122 → 116 ⬇	Невелике зниження, сильні соціальні стереотипи залишились	
Ті, що здійснювали спроби втечі	48 → 42 ⬇	50 → 43 ⬇	28 → 26 ⬇	126 → 111 ⬇	Значне зниження агресивності, ворожість ще помірно висока	
Схильні до агресивних нападів	52 → 45 ⬇	54 → 47 ⬇	30 → 29 ⬇	136 → 121 ⬇	Суттєве зниження цинізму та агресивності, але ворожість частково збереглась	
Засуджені з тривалим терміном	30 → 28 ⬇	28 → 27 ⬇	20 → 19 ⬇	78 → 74 ⬇	Легке покращення, показники залишаються на стабільному рівні	
Контрольна група	22 → 22 ➡	18 → 18 ➡	12 → 12 ➡	52 → 52 ➡	Показники практично без змін, стабільність підтверджена	

Таблиця 3.3 Динаміка готовності до ризику за методикою Шуберта (до і після тренінгу)

Група засуджених	Сума балів (Було → Стало)	Інтерпретація	Коментар
Вперше засуджені	+5 → +3 ⬇	Середнє значення	Зниження ризикових тенденцій, але базова готовність збереглася
Рецидивісти	+28 → +22 ⬇	Висока схильність до ризику	Значне зниження готовності до ризику, але залишається високою

Ті, що здійснювали спроби втечі	+32 → +25 ⬇	Висока схильність до ризику	Агресивна та імпульсивна готовність до ризику знизилась, але все ще на високому рівні
Схильні до агресивних нападів	+35 → +28 ⬇	Висока схильність до ризику	Зменшення готовності до ризику, частково зберігається потенціал конфліктної поведінки
Засуджені з тривалим терміном	+12 → +10 ⬇	Середнє значення	Легка динаміка вниз, показники залишаються на середньому рівні
Контрольна група	-5 → -5 ➡	Обережні, занижена схильність до ризику	Без змін, стабільний рівень ризику

Після завершення семиденного тренінгу, спрямованого на профілактику агресії та ризикової поведінки серед засуджених, спостерігається комплексна позитивна динаміка у психоемоційній сфері учасників. Аналіз результатів, отриманих за трьома ключовими методиками - шкалою депресії А.Т. Бека, шкалою ворожості Кука-Медлей та методикою Шуберта, - демонструє значне покращення показників, пов’язаних із депресивними проявами, рівнем агресивності, ворожістю та готовністю до ризикової поведінки, з одночасним збереженням психоемоційної стабільності контрольної групи.

Зниження рівня депресії спостерігалося у всіх категоріях засуджених, що свідчить про підвищення здатності до емоційної саморегуляції, адаптації до нових соціальних умов та усвідомлення власних когнітивних і емоційних тригерів. У групах з високим початковим рівнем депресії, зокрема серед засуджених з тривалим терміном та тих, що здійснювали спроби втечі, відзначено найбільш значуще зниження показників, що вказує на ефективність тренінгу у послабленні апатії, фаталізму та імпульсивних реакцій, а також на формування внутрішньої мотивації до конструктивної взаємодії. Учасники початково більш психологічно вразливих груп отримали змогу краще усвідомлювати та регулювати власні емоційні стани, що сприяє стабілізації їх психологічного функціонування в умовах пенітенціарного середовища.

Динаміка ворожості за шкалою Кука-Медлей показала зменшення цинізму, агресивності та ворожості, що підтверджує формування навичок конструктивної соціальної взаємодії та розвитку емпатії. Найбільш виражений ефект спостерігається у групах з високим рівнем початкової агресивності та схильності до конфліктної поведінки, де тренінг сприяв суттєвому зниженню емоційної напруженості, одночасно зберігаючи базові риси особистісної самостійності. Це свідчить про ефективність інтегрованих вправ, включаючи рольові ігри, групову рефлексію та практики вираження емоцій без агресії, у зміні стереотипів поведінки та розширенні репертуару міжособистісних стратегій.

Методика Шуберта підтвердила позитивну трансформацію готовності до ризику: у більшості груп спостерігається зниження схильності до ризикових дій, особливо серед рецидивістів, імпульсивних та схильних до агресії засуджених. Це вказує на те, що тренінг ефективно сприяв розвитку обережності, здатності передбачати наслідки власних дій та формуванню конструктивних стратегій поведінки, при цьому базовий потенціал до активної поведінки зберігався, що є важливим для соціальної адаптації в умовах обмежень.

Комплексний аналіз показує, що тренінг діє через декілька взаємопов’язаних механізмів: когнітивне переосмислення ситуацій, розвиток контролю над емоційними реакціями, формування навичок емпатичної та конструктивної взаємодії, стимулювання внутрішньої мотивації до безпечної поведінки та усвідомлення власних ресурсів і обмежень. Цей підхід забезпечує не лише зниження негативних психологічних проявів, але й сприяє формуванню стійких внутрішніх компетенцій, необхідних для ефективної адаптації у пенітенціарному середовищі.

Таким чином, семиденний тренінг підтвердив свою ефективність як інноваційний та практично значущий інструмент профілактики агресії та ризикової поведінки у місцях позбавлення волі. Отримані результати

демонструють, що комплексне поєднання теоретичних знань, практичних вправ і групової роботи здатне суттєво зменшити депресивні прояви, агресивність, ворожість і схильність до ризику, одночасно зміцнюючи психологічну стійкість учасників. Програма має високий потенціал для подальшої адаптації, масштабування та інтеграції у системи психопрофілактичної роботи, з особливим акцентом на групи з високим ризиком девіантної поведінки та емоційною лабільністю.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного комплексного дослідження сучасного розуміння пенітенціарних систем, що підкреслює еволюцію від традиційних каральних підходів до гуманізованих моделей, орієнтованих на ресоціалізацію засуджених ми надійшли до наступних висновків:

1. Трансформація пенітенціарних систем бере початок від історичних концепцій Жана Мобільйона та Бенджаміна Раша, які акцентували значення усамітнення, морального каяття та праці як засобів духовного та психологічного відновлення особи. У сучасних наукових підходах наголошується на комплексності системи, що передбачає тісну взаємодію державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських інститутів, з фокусом на забезпеченні суспільної безпеки через виправлення та ресоціалізацію. Це формує основу для ефективного функціонування пенітенціарних установ, де ключовими елементами є не лише контроль, а й підтримка психічного здоров'я, розвиток навичок та мотивація до змін. Тому, реформування Української пенітенціарної системи повинно бути спрямоване на впровадження соціально-психологічної підтримки, підготовку кваліфікованого демілітаризованого персоналу, розробку програм ресоціалізації та посилення співпраці з громадськими й міжнародними інституціями. Такий комплексний підхід не лише гуманізує процес виконання покарань, а й забезпечує практичну ефективність державної функції, сприяючи успішній адаптації засуджених у суспільстві та зниженню ризику рецидиву.

2. Аналіз теоретичних підходів до пояснення схильності ув'язнених до втечі або нападів демонструє, що девіантна поведінка є багатофакторним феноменом, який формується під впливом біологічних, психологічних та соціальних чинників. Стресові реакції організму (за Кенноном та Сельє) визначають фізіологічну готовність до дій «боротьби» чи «втечі», тоді як психодинамічні теорії Фройда і Кляйна пояснюють внутрішню конфліктність психіки та роль ранніх дитячих переживань.

Когнітивні моделі (Бек, Хайдер) підкреслюють вплив негативних переконань і сприйняття причин подій на поведінку, а соціально-психологічні теорії (Бандура, Таджфел, Мертон) пояснюють вплив групової динаміки, моделювання поведінки та соціальної нерівності.

Особливу роль відіграють індивідуальні риси особистості та психологічні стани: акцентуації характеру, високий нейротизм, інфантилізм, незадоволені базові потреби та наявність симптомів ПТСР підвищують ризик імпульсивних дій. Ув'язнені з травматичним досвідом раннього дитинства або з незахищеною прив’язаністю більш вразливі до втечі або агресії під впливом хронічного стресу та конфліктного середовища.

Таким чином, девіантна поведінка у пенітенціарних умовах є результатом складної взаємодії біологічних, психічних і соціальних чинників, де втеча чи напад виступають не стільки свідомим вибором, скільки адаптивною реакцією на внутрішнє напруження, соціальні обмеження та дисбаланс психологічних ресурсів. Усвідомлення цих механізмів дозволяє формувати більш ефективні превентивні та корекційні стратегії, спрямовані на зниження ризику девіантної поведінки та підтримку психічного здоров’я ув’язнених.

3. Проблематика психологічного вивчення засуджених у сучасних умовах набула особливої актуальності. Система виконання покарань в Україні переживає період значних викликів: з одного боку, необхідність забезпечення безпеки та контролю за особами, які перебувають у місцях позбавлення волі, з іншого - потреба у створенні дієвих програм ресоціалізації, спрямованих на зниження рівня рецидивної злочинності. Сучасні дослідження свідчать про те, що саме психологічні чинники - рівень агресивності, депресивності, готовності до ризику, особливості міжособистісної взаємодії - значною мірою визначають поведінкові патерни засуджених, зокрема їх схильність до нападів, втеч або повторних злочинів.

4. З огляду на це, надзвичайно важливим є виявлення груп

засуджених із підвищеним рівнем потенційної небезпеки. Це дозволяє не лише прогнозувати ризики ймовірної деструктивної поведінки, але й будувати превентивні стратегії: своєчасно надавати психологічну допомогу, застосовувати спеціальні методики психокорекції, а також оптимізувати систему контролю та взаємодії персоналу із засудженими.

До вибірки увійшло 60 осіб, розподілених на шість груп по 10 осіб:

№	Група	Кількість
1.	Засуджені вперше	10 осіб
2.	Засуджені-рецидивісти	10 осіб
3.	Засуджені, що здійснювали спроби втечі	10 осіб
4.	Засуджені, схильні до агресивних нападів	10 осіб
5.	Засуджені з тривалим терміном ув’язнення	10 осіб
6.	Контрольна група (відносно стабільні засуджені)	10 осіб

Дослідження схильності ув’язнених до втеч чи нападів розкриває її як результат складної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників, обґрунтованих низкою авторитетних теорій. З біологічної перспективи, реакції «бій-біжи-замри», описані Волтером Кенноном (1929), та загальний адаптаційний синдром Ганса Сельє (1936), пояснюють фізіологічну готовність до імпульсивних дій під впливом хронічного стресу в пенітенціарному середовищі. Психодинамічні концепції Зигмунда Фройда (1923), що акцентують конфлікт між потягами Ід, посередницькою Его та обмежувальною Супер-Его, та Мелані Кляйн (1946), яка підкреслює вплив ранніх травматичних переживань на механізми розщеплення та проекції, ілюструють, як внутрішні конфлікти провокують агресію або втечу в умовах ув’язнення.

Когнітивні моделі Аарона Бека (1976), що фокусуються на негативних автоматичних думках та переконаннях, та Фріца Хайдера (1958), який аналізує стиль атрибуції, демонструють, як зовнішня атрибуція та депресивні схеми знижують адаптивність і підвищують ризик

деструктивної поведінки. Соціально-психологічні підходи Альберта Бандури (1977), що пояснюють моделювання поведінки через спостереження, та Генрі Таджфела (1979), який розглядає соціальну ідентичність, показують, як нові ув’язнені переймають стратегії втечі чи агресії від групових лідерів. Теорії Роберта Мертона (1938) про соціальну аномію та Ром Харре (1980) про відносну депривацію підкреслюють напруження між бажаними цілями та доступними засобами, що стимулює девіантну поведінку.

Індивідуально-психологічні фактори, виділені Карлом Леонгардом (1971) у концепції акцентуацій характеру, та моделлю «Великої п’ятірки» Пола Кости та Роберта МакКрея (1992), вказують на роль емоційної лабільності, демонстративності, параноїдальності, високого нейротизму, низької сумлінності та приємності в підвищенні ризику імпульсивності й агресії. Психологічний розвиток, за ідеями Льва Виготського про децентрацію та Абрагама Маслоу (1943) про ієрархію потреб, демонструє, як недостатня децентрація та незадоволені базові потреби посилюють інфантильність і залежність, провокуючи девіантні дії. Особливе значення має посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та травматичні переживання, описані Джоном Боулбі (1969) та в DSM-5 (2013), які створюють основу для ретравматизації та підвищеної збудливості, роблячи втечу чи напад способом емоційного розвантаження.

Таким чином, психологічний портрет ув’язненого, схильного до втеч чи нападів, охоплює низьку емоційну стабільність, знижений саморегуляцію, зовнішній локус контролю, депресивні чи тривожні стани, симптоми ПТСР, акцентуації характеру, інфантильність, незадоволені потреби та негативний досвід, що проявляється як комбінація стресу, конфліктів, спотворень та соціальних впливів. Це інтегрує біологічні, психодинамічні, когнітивні та соціально-психологічні чинники, об’єднані теоріями вищезгаданих авторів.

Результати емпіричного дослідження формують цілісну картину

психологічних профілів різних категорій засуджених, визначаючи ключові чинники ризику агресивних дій, втеч та рецидиву. Вперше засуджені переживають адаптаційну кризу з високою тривожністю, емоційною нестабільністю та помірною агресією, орієнтованою на конформізм. Рецидивісти демонструють соціальну адаптованість, цинізм та стратегічну агресивність з прихованими депресією та фрустрацією. Група зі спробами втеч характеризується імпульсивністю, лабільністю та низьким самоконтролем, що підвищує ризики конфліктів. Агресивні нападники виділяються максимальними агресією, цинізмом та ворожістю, вимагаючи посиленого контролю. Засуджені з тривалим терміном проявляють депресію, фаталізм та пасивну агресію. Контрольна група слугує моделлю стабільності з низькою агресією та конструктивними взаєминами.

Інструментальний аналіз проводився за допомогою шкали депресії Аарона Бека, тесту агресивності Л.Г. Почебут та шкали ворожості Кука–Медлей (розробленої Вільямом Куком та Дональдом Медлі), що підтвердило закономірності між характеристиками та поведінкою. Ключові ризики - імпульсивність, низький самоконтроль, тривожність, цинізм та ворожість - дозволяють прогнозувати профілі та розробляти превентивні програми.

Практично це дає змогу виявляти групи ризику, створювати програми для зниження агресії та депресії, використовувати контрольні групи як моделі адаптації та систематизувати психологічний супровід, підвищуючи ефективність ресоціалізації та безпеку.

5. Тренінг виступає сучасним та ефективним методом розвитку особистості, що дозволяє поєднувати наукові знання з практичними навичками. Він базується на активній участі учасників, взаємодії в групі та власному досвіді, що забезпечує глибше засвоєння матеріалу та формування стійких внутрішніх компетенцій.

Теоретичні основи тренінгу охоплюють ключові поняття, принципи та структурні компоненти, які визначають його ефективність. Розуміння цих

аспектів дозволяє системно підходити до організації навчального процесу, формувати безпечне середовище для учасників і забезпечувати комплексний розвиток їх когнітивних, емоційних та соціальних навичок.

Важливим є те, що тренінг не обмежується передачею знань. Його основна цінність полягає у стимулюванні саморозвитку, формуванні навичок критичного мислення та соціальної адаптивності, а також у підготовці учасників до практичного застосування отриманих знань у реальному житті та професійній діяльності.

Таким чином, теоретичні основи тренінгу створюють міцний фундамент для його практичної реалізації, забезпечуючи цілісність процесу та максимальну користь для кожного учасника.

6. Оцінка семиденного тренінгу «Профілактика агресії та ризикової поведінки» демонструє позитивну динаміку в психоемоційній сфері, поєднуючи теорію з вправами, рольовими іграми та рефлексією. Аналіз за шкалою депресії Бека показав зниження депресії, особливо в групах з високим початковим рівнем, свідчачи про покращення саморегуляції та мотивації. Динаміка ворожості за шкалою Кука-Медлей підтвердила зменшення цинізму, агресії та ворожості через розвиток емпатії та соціальних навичок. Методика Шуберта (розроблена для оцінки ризикової поведінки) виявила зниження готовності до ризиків, підвищуючи обережність та конструктивність.

Ефективність тренінгу зумовлена професійністю тренера, мотивацією учасників та гуманістичними принципами (добровільність, рівноправність, конфіденційність, активність, дослідницька позиція), що створили безпечне середовище для змін. Найрезультативнішими були вправи на саморегуляцію, рольові ігри та рефлексії, працюючи на когнітивному, емоційному та соціальному рівнях.

Загалом, дослідження створює наукову основу для реформ, підтверджуючи цінність інтегрованих підходів для гуманізації, ресоціалізації та безпеки. Воно відкриває перспективи для розвитку програм

на базі когнітивно-поведінкових, арт-терапевтичних та коучингових методик, адаптованих до пенітенціарних викликів, з урахуванням усіх вищезгаданих концепцій та методик, що забезпечує всебічний підхід до зниження девіантної поведінки та підвищення адаптивності в умовах ізоляції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців : методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.

URL: https://surl.li/tjlriz

2. Александрова В.В. Чинники тривожних станів у людей з травматичним досвідом. *Теоретичні та практичні дослідження в галузі гуманітарних і природничих наук* : матеріали ІІ науково - практичної конференції (м. Запоріжжя, 23-24 лютого 2024 р.). Одеса: Видавництво «Молодий вчений», 2024. 160 с.

URL:https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/book/79

3. Андрієнко О. А. Сучасні громадські організації в процесах гуманізації пенітенціарної системи України. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали І Міжнар. пенітенціарного форуму (29-30 жовт. 2021 р., м. Рівне). Рівне : МЕГУ ім. акад. Степана Дем`янчука. Видавн. дім «Гельветика», 2021. С. 7-10.

URL: http://dspace.megu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2614

4. Аніщенко, В. Порівняльний аспект підготовки офіцерів та персоналу пенітенціарної системи на прикладі США та України. *Науковий журнал. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. № 4 (88). С. 139–151.

URL: https://repository.sspu.edu.ua/items/d4c89707-f59d-416e-8fd8-93063ef25139

5. Аршава І.Ф., Носенко Е.Л. Психологія особистості : підручник для студентів закладів вищої освіти. Дніпро: ЛІРА, 2024. 500 с.

URL: http://www.dgu.com.ua/handle/123456789/1723

6. Березюк Т.П. Психологія травми: ключові поняття та шляхи адаптації в умовах військового конфлікту. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти* :

матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 жовт. 2022 р.). Київ: ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 360 с.

URL: https://surl.li/tqjgjf

7. Білак Н. І. Пенітенціарна система в Україні: інституційна складова. *Право і суспільство. Актуальні питання юридичної науки.* № 4 2024.

URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/4_2024/102.pdf

8. Білак Н.І. Особливості правового статусу службовця пенітенціарної установи. *Правова позиція. Серія «Право» №3(40).* 2023. С.202-205.

URL:https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/3_2023.pdf#page=202

9. Блінов О. А. Особливості організації проведення психологічного тренінгу. *Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія : Психологічні науки.* Випуск 12. К. : КиМУ, 2008. С. 9-23.

URL: https://core.ac.uk/download/pdf/322991103.pdf

10. Бовсуновський В. Теоретичний аналіз категорії «самоефективність» у сучасній психологічній науці. *Журнал соціальної та практичної психології.* Житомирський державний університет імені Івана Франка, Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 3.

URL: https://journals.univ.zhitomir.ua/index.php/psy/issue/view/9/9

11. Божок, Н. О. Теоретичне дослідження психолого-педагогічний підходів до розкриття терміну «фрустраційна толерантність». *Спеціальний тематичний випуск.* Київ, 2021. Т. 3 (26), № 2. С. 113-121.

URL: https://dspace.nuft.edu.ua/items/617bba05-3308-4bb1-8a81-11178ead5d40

12. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник [електронне видання]: Дніпро: Середняк Т. К., 2021, 162 с.

13. Гарькавець С. О. Соціально-нормативна активність індивіда та її психологічні референти : монографія. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016.

156 с.

URL:https://dspace.snu.edu.ua/items/6c6f8856-96bf-4eb4-b22c-7bb8f59935cb

14. Герасимчук О, Лисянська Т. Основні теорії агресії та фрустрації: причини виникнення і подолання. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.* Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць / за наук. редакцією І. С. Булах. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. Вип. 26 (71). 111 с.

URL: https://sj.udu.edu.ua/index.php/pn/issue/view/89

15. Гличко Ю.В. Тотожність та відмінність понять «тренінг» та «коучинг». *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Умань, 14 травня 2020 року). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, ФСПО. Умань, 2020. 107 с.

URL:https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u279/zbirnik_14.05.2020.pdf#page=11

16. Гречуха І.А. Особливості роботи над професійно-орієнтованими завданнями з курсу «Основи психологічного тренінгу. Професійно-орієнтовані завдання з психології : навчальний посібник. / За ред. О.Л.Музики. 3-тє вид., перероб. і доп. Житомир. Вид-во ЖДУ ім.. І. Франка, 2010. С. 319-346.

URL: https://surl.li/udstbh

17. Данчук Ю. Тренінг як метод впливу на особистісні та поведінкові риси особистості. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Випуск 23. 882 с.

URL: https://surl.lu/cjzvys

18. Єрохін С. А. Культурне середовище як чинник формування

потужного протестного потенціалу. *Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці* : матеріали 21-ї Міжнар. наук. Інтернет-конф. (м. Київ27-28 вересня 2024 р.). Київ : НАУ, 2024. С. 59-66.

URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/items/b5676f87-f8d0-4395-87dd-7a2d34a70189

19. Заяц О. В. Особливості прояву посттравматичного стресового розладу у ветеранів. *Теоретичні та методологічні проблеми практичної психології, її перспективи* : збірник доповідей міжвузівської студентської науково-практичної онлайнконференції, присвяченої 130-річчю з Дня народження К. Левіна. Кропивницький, 2020. 381 с.

URL: https://cusu.edu.ua/images/files-2020/06/zbirn_stud_prakt_psiholog_2020.pdf#page=119

20. Зливко С.В., Чепелюк О.В. Система функцій та адміністративно-правових повноважень органів та установ виконання покарань. *Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави* : матеріали ІІ заочної науково-практичної конференції (м.Чернігів, 20 квіт. 2018 р.). Чернігів, 2018. 396 с.

URL:https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Zbirnik-II-zaochna-NPK-ilovepdf-compressed.pdf#page=145

21. Зозуля І. В. Акцентуації характеру особистості :матеріали XLV науково-технічної конференції ВНТУ(м. Вінниця, 26.05.2016).Вінниця. 2016. Вінницький національний технічний університет.

URL: https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10425/362.pdf?sequence=3

22. Кісіль З.Р., Швець Д.В. Мотивація діяльності людини : навчальний посібник у схемах, таблицях, коментарях. Одеса : Видавництво ОДУВС, 2023. 154 с.

URL:https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6937/1/%D0%9C%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D

1%82%D1%96%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20pdf.pdf

23. Коношенко С. В. Тренінгова робота у соціальній сфері. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. Вип. 1. С. 81-89.

URL:https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/650/619

24. Крисюк Ю.П. Особливості пенітенціарної системи Італії: мрії та реальність. *Нове українське право*. Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України, 2024. Вип. 6. 192 стр.

URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/issue/view/25/25

25. Кубрак Р. М. Порівняльний аналіз системи виконання покарань Іспанії та України. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3 (47). 2020.

URL: https://visnyk-psp.kpi.ua/issue/view/13797

26. Козловська А.І., Кудріна Т.С. Зв'язок суб'єктивного благополуччя особистості з містичним досвідом, продукованим вживанням психоделіків. *Актуальні проблеми клінічної психології, психотерапії та психологічного консультування :* матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми клінічної психології, психотерапії та психологічного консультування» (м. Київ 17–18 жовтня 2023 року) Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Суми : Університетська книга. 2023. С. 88-92.

27. Лефтеров В. О. Особистість і тренінг: трансформація психічного *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2008. № 4-5. С. 33-37.

URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/5360

28. Лисенко В.Й. Сучасні погляди на стрес, адаптацію та адекватність анестезії. *ІІ Слобожанська конференція з анестезіології та*

інтенсивної терапії (СКАІТ-2): матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 27 червня 2025 р.,). ДУ «Інститут патології хребта та суглобів ім. проф. М.І. Ситенка НАМН України». 2025. 76 с.

URL: https://emed.library.gov.ua/wp-content/uploads/tainacan-items/438/171846/II-Slobozhanska-konferentsiia-z-anesteziolohii-ta-intensyvnoi-terapii-SKAIT-2.pdf#page=32

29. Литвиненко А.М. Когнітивно-поведінкова терапія тривожних розладів у дорослих : практ. посібник. Київ, 2018. 192 с.

30. URL:https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploadedfiles/160137358572968.pdf

31. Методичні рекомендації для проведення соціально-психологічних тренінгів за спеціальністю 053 «Психологія» / укл. Коваль І. С., Яремко Р. Я.. Львівський державний університет безпеки життєдіяльності ДСНС України. Львів: ЛДУ БЖД, 2023. 43 с.

URL: https://surl.lt/poddou

32. Михайлюк Л. М. Розвиток особистості в гуманістичній психології А. Маслоу та К. Роджерса. *Вісник НТУУ «КПІ».* Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 2(20). Ч. 1. С. 89–92.

URL: https://ela.kpi.ua/items/bb22ae9d-ef98-41df-9f36-01a335f1415f

33. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу: Навч. посіб. К.: МАУП, 2004. 192 с.: іл. Бібліогр.: с. 180–184.

URL: https://lkkeip.at.ua/_ld/3/338_ps_26.pdf

34. Науменко Г., Жук А., Янчук Т. Важливі навички в період стресу. досвід проведення навчання в самодопомозі. *Психосоматична медицина та загальна практика*. Том 8, №2. 2023.

URL: http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/13157/1/%d0%9d.pdf

35. Осадченко І. І. Сутність та класифікація тренінгів як занять у вищій школі / Осадченко І. І. *Наукові записки Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського* : зб. наук. пр. Сер. : Педагогічка і психологія. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2009. Вип. 27. С.

301-308.

URL: https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/6551

36. Основи глибинної психології : курс лекцій : навчальний посібник / уклад. Н. В. Гриньова. Умань : Візаві, 2013. 124 с.

URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1061/1/osnovu_glubunnoi_psuchologii.pdf

37. Петринич О.Г., Мартинюк О.В. Теорія і практика планування загальної структури тренінгу. *Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій :* матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 6 червня 2019 р.). Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. 162 с.

URL: https://www.li-maup.edu.lviv.ua/uploads/media/content/Zbirnyk_conf_LI_MAUP_2019.pdf#page=40

38. Пузирьов М.С. Загальна характеристика пенітенціарної системи сполучених штатів Америки. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 28 травня 2021 р.). Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021. 219 с

URL: https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ddda8eac-374b-4aa8-8fb7-5654b702c749/content#page=132

39. Рахманов О. А. Соціалізація та ідентифікація особистості у суспільстві : навч.-метод. комплекс. К. : КНЕУ, 2017. 27 с.

URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/book/rakhmanov/rakhmanov_2.pdf

40. Рущенко І.П. Соціологія злочинності : монографія. Харків: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.

URL: https://www.ostrovok.lg.ua/sites/default/files/sociology_of_crime.pdf

41. Савчин Г. Я. Система виконання покарань у західних областях України в період 1944–1953 рр. : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 200 с.

URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/244/1/savchyn%

20%282%29.pdf

42. Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 травня 2019 року,); Ч. II. Сєвєродонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2019. Вип. 3 (90). С. 181-195.

URL: https://dspace.snu.edu.ua/items/c2738eb1-ae48-4104-ba90-91b1ef4c5fe5

43. Сердюк О. О., Базима Б. О. Адаптація скринінгового опитувальника п’яти факторів особистості BFI-10 та перевірка його діагностичних властивостей на прикладі осіб, які вживають наркотики. Право і безпека. 2021. № 4 (83). С. 100-110.URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/11334

44. Сокальська О. В. Концепція виправного покарання Бенджаміна Раша. Теорія та історія держави і права. історія політичних і правових учень. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 3(17).

URL: https://surli.cc/imrikv

45. Степанюк О, Мельниченко О., Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників : збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. 132 с.

URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/471051.pdf

46. Суховецька М. А., Онуфрієва Л. А. Взаємозв’язок прив’язаності та формування якісних романтичних стосунків. The I International Scientific and Practical Conference «Current methods of improving outdated technologies and methods», January 08-10, 2024, Bilbao, Spain. 472 p.

URL: https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/11/CURRENT-METHODS-OF-IMPROVING-OUTDATED-TECHNOLOGIES-AND-METHODS.pdf#page=406

47. Тапалова О. Б. Мотивація досягнення: феномен, дослідження, проблеми. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. № 4. С. 158-164.

URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apspp_2014_4_23

48. Тарасенко О. Таксономія Б. Блума як основа формування м'яких навичок майбутніх педагогів. Педагогічне Криворіжжя : педагогічний альманах : збірник науково-методичних праць. Кривий Ріг : КДПУ. 2023. Вип. 9. 117 с., Кривий Ріг, 2023. С.51-52. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/8057

49. Трусевич О. Мартін Селігман: теорія оптимізму та теорія щастя. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи* : матеріали І всеукраїнської науково-практичної конференції до дня психолога (21 м. Львів квітня 2023 р.). Львів, 2023. 188 с.

URL:https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/11657/1/%D0%97%D0%B1i%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%202023.pdf

50. Форманюк Ю. В. Егоцентризм як прояв інфантильності. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 98-102.

URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7058/1/Formaniuk.pdf

51. Харченко Д. М. Психосоматичні розлади. Теорії, методи діагностики, результати досліджень : навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 280 с

52. Шевчук О. М. Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної діяльності. *Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів* : матеріали науково-методичного семінару. Умань : ПП Жовтий, 2013. 168 с.

URL: https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/474

53. Шуберт Г. Методика Шуберта: діагностика ступеню готовності до ризику. *Персонал. Журнал інтелектуальної еліти.* №4, 2007.С.86-88.

URL: http://personal.in.ua/article.php?ida=488#google_vignette

54. Яцишин М. Проблеми визначення поняття «пенітенціарна система» в сучасних умовах. *Історико-правовий часопис: журнал*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 1 (3). С. 3-7.

URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/5027

55. Яцишин Н. П. До питання про еволюцію змісту юридичних термінів «пенітенціарій», «пенітенціарія», «пенітенціарна система» в історичному контексті тюрмознавства. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали V Між нар. наук.-теорет. конф.(м. Київ, 17 листоп.2012р.). К.: Нац.акад.внут.справ,2012. С. 59-61.

URL: https://elar.navs.edu.ua/items/9beef6b3-abea-4785-8c3d-9ca5064de09d

56. Cannon, W. B., Bodily changes in pain, hunger, fear, and rage. New York: Appleton-Century-Crofts, 1929.

URL: https://digirepo.nlm.nih.gov/ext/dw/00620620R/PDF/00620620R.pdf

57. Deci E.L., Ryan R.M. Handbook of self-determination research. Rochester, NY: University of Rochester Press, 2002. 470 p.

URL:https://www.scribd.com/document/865225418/Handbook-of-Self-Determination-Research

58. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. N.Y.: Plenum Publishing Co., 1985. 371 p.

URL:https://www.scribd.com/document/339194269/Deci-Ryan-Intrinsic-Motivation-and-Self-Determination-in-Human-Behavior-pdf?language_settings_changed=English

Здобувач вищої освіти В.Д. Дерев’янко

Науковий керівник О.М. Пасько